

Борнмутський протокол про захист і розслідування масових поховань

© 2022 Мелані Клінкнер та Еллі Сміт.

Усі права захищено.

ISBN: 9781858993348

Фото на обкладинці ©

Передмова

Її Величність Королева Нур, Комісарка Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти

Як Комісарка Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти (МКЗБ) з 2001 року я маю честь та радість бути свідком історичного зрушення до прийняття державами відповідальності за облік зниклих безвісти осіб відповідно до принципів верховенства права.

У 1990-х роках національні та міжнародні органи юстиції почали розслідування тисяч справ та відповідних фактів масових поховань у колишній Югославії. Це заклало основу для розробки стратегій, заснованих на принципах верховенства права, а також покликаних забезпечити права жертв та зміцнити довіру суспільства до спроможності та готовності урядів проводити ефективне та справедливе розслідування справ зниклих безвісти. Ці розслідування передбачали систематичне використання наукових засобів для пошуку та ідентифікації зниклих безвісти осіб. Разом із тим стало очевидним, що належні розслідування масштабних справ осіб, зниклих безвісти внаслідок конфліктів, порушень прав людини, катастроф, дій організованої злочинності або міграції, є інвестиціями в соціальну згуртованість, відновлення після конфліктів та запобігання ним, а також у сталий мир та безпеку людства. Зобов'язання щодо проведення ефективних розслідувань порушень прав людини та зловживання такими правами покладається на держави, незалежно від того, хто вчинив такі порушення та зловживання. Відсутність розслідування справ зниклих безвісти, у тому числі обставин зникнення, є порушенням основних прав осіб, зниклих безвісти, та членів їх сімей. Це також становить небезпечне порушення принципів верховенства права. Тому ефективні розслідування є справжнім та необхідним зобов'язанням щодо вирішення питання минулих злочинів.

У 2008 році в публікації, підготовленій під керівництвом науковців із Борнмутського університету, була представлена перша збірка досвіду та висновків, зроблених під час наукового дослідження фактів масових поховань. Ця публікація стала результатом співпраці, спрямованої на формулювання Стандартних операційних процедур. Новий *Борнмутський протокол про захист і розслідування масових поховань* є продовженням зазначеної дослідницької стратегії, що передбачає залучення міжнародних експертів із різноманітних дисциплін та організацій для визначення стандартів в цій важливій галузі.

Міцною основою *Борнмутського протоколу про захист і розслідування масових поховань* є передумова, що

застосування стандартів розслідування та захисту фактів масових поховань підтримує зусилля, спрямовані на встановлення істини про те, що сталося, та сприяння звершенню правосуддя.

Саме через розслідування держава надає сенсу гарантіям прав людини. Кримінальні розслідування регулярно стають ініціаторами пошуку та екзгумації масових поховань після збройних конфліктів, порушень прав людини та зловживання ними, інших злочинних дій. Вони зосереджені на забезпеченні отримання доказів злочинів та є частиною більшого проєкту, який у судовій системі називається правом на ефективне розслідування. *Борнмутський протокол про захист і розслідування масових поховань* є важливим кроком вперед у забезпеченні прозорості міжнародних норм і стандартів. Він дозволяє розширити співпрацю між організаціями в найрізноманітніших умовах. Масові поховання та місця, де відбулися жахливі насильства та загибель людей, повинні бути захищеними від втручання та підлягають розслідуванню відповідно до стандартів, які базуються на принципах законності та поваги. Це наш обов'язок перед родинами загиблих та суспільством у цілому.

Протокол, представлений у цьому документі, натхненний багатьма учасниками процесів захисту та розслідування масових поховань (від юридичних, криміналістичних та наукових дисциплін до роботи з громадськістю та підтримки сімей), кожен із яких має свої власні правила та стандарти професійної діяльності. Від імені МКЗБ я маю величезне задоволення представити *Борнмутський протокол про захист і розслідування фактів масових поховань*.

Її Величність Королева Нур
Комісарка Міжнародної комісії з
питань зниклих безвісти

Зміст

Мета та сфера застосування Протоколу.....	3
Основні принципи роботи в галузі захисту та розслідування масових поховань.....	6
А. Виявлення та безпечне інформування.....	8
В. Захист.....	8
С. Розслідування.....	9
Д. Ідентифікація.....	12
Е. Повернення людських останків.....	14
Ф. Правосуддя.....	15
Г. Вшанування пам'яті.....	16
Додаток 1.....	17
Додаток 2.....	18
Додаток 3.....	19
Додаток 4.....	20
Додаток 5.....	21
Додаток 6.....	22

Мета та сфера застосування Протоколу

Масові поховання надто часто стають спадком конфліктів і грубих порушень прав людини. Для тих, хто вижив, потреба знати долю та місцезнаходження близьких людей, а також отримати посмертні останки для поховання та/або гідного вшанування може бути непереборною. Все частіше така потреба визнається законним правом на встановлення істини.

Масові поховання містять докази, що є важливими для ефективного встановлення істини, справедливості та притягнення винних до відповідальності. Тому ефективні правила та процедури захисту, утримування та розслідування масових поховань є вкрай важливими. Наразі, однак, незважаючи на існування низки передових підходів, застосовуваних різними суб'єктами в цій галузі, універсальних, спільних або загальних стандартів не існує.

Завдяки участі експертів і проведенню консультацій цей Протокол заповнює такі прогалини. Він не дублює та не замінює наявні документи, що визначають принципи та передові практики¹. Натомість Протокол пропонує уніфікацію між- та внутрішньодисциплінарних підходів до захисту та розслідування масових поховань. Він дотримується хронології цих процесів у їх повноті, із залученням безлічі зацікавлених осіб, дисциплін і механізмів, які об'єднуються для подвійної та взаємопідкріплюючої мети встановлення правди та справедливості, та включає таке:

(1) Міжнародний протокол про захист і розслідування масових поховань, закріплений у відповідних законодавчих вимогах, що поєднує та об'єднує галузі міжнародного права в галузі прав людини, міжнародного гуманітарного права та, у відповідних випадках, міжнародного кримінального права; та

¹ Див. перелік відповідних документів у Додатку 1.

(2) Академічний коментар до Протоколу, що відображає основи та результати дискусій, які призвели до розробки різних положень, що містяться в цьому Протоколі. Академічний коментар, опублікований окремо, висвітлює та розширює конкуруючі точки зору та потреби, що виникають у процесі захисту та розслідування масових поховань, з метою прогнозування їх фактичної появи та, за можливості, пом'якшення негативних наслідків.

Користувачі: Протокол призначений для використання практиками, у тому числі урядовцями та державними службовцями, співробітниками правоохоронних органів, законними представниками, судово-медичними експертами, медичними працівниками, фахівцями з безпеки та експертами з громадянського суспільства, але не обмежуючись ними.²

Сфера застосування та використання Протоколу: з урахуванням специфіки конкретного випадку

Контекстна сфера застосування цього Протоколу обмежена масовими похованнями, які виникають внаслідок грубих порушень прав людини та внутрішніх і міжнародних конфліктів. Однак це не виключає застосування Протоколу до масових поховань, що виникли внаслідок інших подій.³

Жертвами в масових похованнях можуть бути чоловіки, жінки та/або діти. Це можуть бути цивільні особи та/або озброєні комбатанти з будь-якої сторони конфлікту. Протокол призначений для застосування без жодного розрізнення та незалежно від політичних або інших переконань, приналежності до національних меншин, статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, релігійних або інших переконань, віку, раси, кольору шкіри, мови, етнічної приналежності, касті, національного або соціального походження, фізичних або розумових вад, стану здоров'я, майнового стану, статусу за народженням, сімейного стану або будь-якої іншої ознаки, визнаної міжнародними правовими документами.

Не існує такого поняття, як «стандартне» або «типове» розслідування або ексгумація масового поховання. Розслідування масових поховань значною мірою залежать від контексту. Це може бути зумовлене такими факторами, як географічна або часова юрисдикція, а також політична кон'юнктура. Відповідно цей Протокол не призначений для використання як директивний документ щодо основних передових методів роботи у всіх випадках ексгумації масових поховань. Радше Протокол містить певні міркування, призначені для підтримки та інформування фахівців-практиків, які беруть участь на всіх етапах розслідування у своїй професійній якості. У зв'язку з цим слід зазначити, що міркування, які містяться в цьому Протоколі, можуть не застосовуватися в сукупності до кожного розслідування. Хоча Протокол розроблений для надання допомоги на універсальній основі, визначення застосовності конкретних аспектів Протоколу повинне здійснюватися фахівцями-практиками у кожному окремому випадку.

Тим не менш, стандарти проведення розслідування та захисту, які застосовуються в кожній ситуації, повинні бути принаймні достатніми (з урахуванням наявних засобів) для досягнення цілей встановлення істини та справедливості, тобто вони повинні витримувати авторитетну критику.

Методологія

Зміст Протоколу сформовано на основі досвіду та внеску запрошених експертів, у тому числі судово-медичних експертів, слідчих, суддів, прокурорів, співробітників служб безпеки/поліції, представників громадянського суспільства і науковців, та відображає досвід щодо захисту та розслідування масових поховань, експертні знання в галузі прав людини, гуманітарного та/або кримінального права, а також географічне розмаїття.⁴

Визначення

Для цілей Протоколу ми пропонуємо використовувати такі робочі визначення:

- Термін **«масове поховання»**, який не визначено в міжнародному праві, тут використовується для позначення «місця або визначеної території, де міститься безліч (більше одного) похованих, затоплених або розосереджених на поверхні людських останків (у тому числі скелетованих, змішаних та фрагментованих), якщо обставини смерті та/або спосіб поховання тіл вимагають розслідування їх законності».
- **«Зниклі безвісти особи»** означають «осіб, які зникли безвісти внаслідок конфліктів, порушень прав людини та/або організованого насильства».⁵
- Відповідно до Протоколу **«жертви»** означають «осіб, яким окремо або колективно було завдано шкоди, у тому числі фізичні або психічні ушкодження, емоційні страждання, економічні збитки або істотні порушення їхніх основних прав внаслідок вчинення дій або бездіяльності, що порушують норми кримінального законодавства, чинного у відповідній державі, або внаслідок вчинення дій, які є суттєвими порушеннями міжнародного законодавства з прав людини або серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права».⁶ Відповідно до міжнародного права визначення жертви, використане у Протоколі, охоплює не лише осіб у масових похованнях («первинні» або «прямі» жертви), але і їхні сім'ї та, у певних випадках, громади («вторинні» або «непрямі» жертви). Для ясності цей Протокол також містить посилання на «сім'ї», «членів сім'ї» та «постраждалі громади», якщо до них застосовуються окремі положення.⁷

² Це може включати громадські ініціативи судово-медичної експертизи, якщо вони проводяться під егідою уповноваженої експертної організації громадянського суспільства. Політичні ініціативи можуть також забезпечувати «узаконення» осіб, які вижили, та можуть бути залучені до процесу розслідування та ексгумації, та які можуть не бути фахівцями, але проводити ексгумацію. Детальніше див. супровідний Академічний коментар.

³ Наприклад, катастрофи, у тому числі техногенні катастрофи та загибель внаслідок процедур контролю на кордонах або торгівлі людьми.

⁴ Інформація щодо методики відбору зразків для залучення експертів наведена в супровідному Академічному коментарі.

⁵ Адаптовано за публікаціями Міжпарламентського союзу та МКЧХ (Міжнародний комітет Червоного Хреста) (2009 р.), «Зниклі безвісти. Посібник для парламентарів», стор. 9 та відповідно до мандата Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти. Як і у випадку з масовими похованнями, єдиного визначення для зниклих безвісти осіб не існує. Запропоноване тут визначення є концептуально вужчим, ніж те, що міститься в Резолюції Ради Безпеки ООН 2019 року щодо осіб, зниклих безвісти внаслідок збройних конфліктів, яке є співзвучним визначенню УВКБ ООН (Управління Верховного комісара ООН з питань біженців) 2010 року щодо осіб виключно «зниклих безвісти внаслідок міжнародних або неміжнародних збройних конфліктів» (пункт 9). Водночас визначення прямо не включає зниклих безвісти мігрантів, оскільки ця тема виходить за рамки Протоколу.

⁶ Це комплексне визначення, розроблене на підставі пункту 1 Додатку А до Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою ООН, а також пункту 8 Додатку V до Основних принципів та керівних настанов ООН щодо права на правовий захист та відшкодування шкоди для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та суттєвих порушень міжнародного гуманітарного права, та перекликається з частиною першою Статті 24 Міжнародної конвенції про захист всіх осіб від насильницьких зникнень.

⁷ Якщо є пряме посилання на «сім'ї», «членів сімей» або «постраждалі громади», це жодним чином не означає, що вони також не є жертвами. Крім того, визнається, що окремі члени сімей та громади можуть бути безпосередніми жертвами та зазнавати іншої шкоди, заподіяної у ширшому контексті порушень, які розслідуються, однією частиною яких є масове поховання.

- Термін «сім'я», який не визначений у міжнародному праві, використовується в цьому Протоколі як поняття суспільного звичаю у конкретному контексті.⁸ Для цілей цього Протоколу приналежність до сім'ї є важливим для визначення, наприклад, найближчих родичів⁹, відповідних одержувачів останків померлих та видачі документів, що підтверджують правовий статус зниклої безвісти особи. Склад сім'ї має визначатися відповідно до місцевих законів, звичаїв та/або практик.
- **Судова експертиза** (у буквальному значенні «у відкритому судовому процесі» або «публічна») передбачає наукову, правову та суспільну сфери, коли справа передається до судів загальної юрисдикції та/або для виконання інших судових механізмів (наприклад, судмедекспертиза).

Формат Протоколу

Документ описує різні хронологічні процеси захисту та розслідування масових поховань із дотриманням нормативних підходів. Відтак зміст Протоколу прямо оснований на нормах та принципах міжнародного права. Тому кожен розділ буде починатися вставкою синього кольору, у якій викладатимуться основні нормативні положення, визначені за нормами міжнародного права¹⁰ (міжнародні правові норми), які є юридичним підґрунтям запропонованого змісту Протоколу.

Правова основа

Відправною точкою для Протоколу в цілому є обов'язок держав із проведення пошуку та розслідування.

Стаття 24(3) Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (КНЗ¹³) вимагає від держав-учасниць «вжиття всіх належних заходів для пошуку, визначення місцезнаходження та звільнення зниклих осіб та, у випадку смерті, пошуку, забезпечення поваги та повернення останків». Це постійне зобов'язання, допоки не буде встановлено долю та/або місце перебування зниклої особи (Принцип 7 Керівних принципів КНЗ¹⁴). Загалом обов'язок щодо проведення ефективних розслідувань є зобов'язанням дії, а не результату¹⁵.

Норми міжнародного гуманітарного права вимагають пошуку загиблих (наприклад, стаття 15 ЖК I; статті 18 і 21 ЖК II; стаття 16 ЖК IV; стаття 17(2) Додаткового протоколу I) та зниклих безвісти (стаття 33(2) Додаткового протоколу I)¹⁶. Звичаєве міжнародне гуманітарне право передбачає, що кожна сторона міжнародного або внутрішнього конфлікту зобов'язана «вжити всіх можливих практичних заходів для з'ясування долі осіб, оголошених зниклими безвісти внаслідок збройних конфліктів» (Норма 117 Норм ЗМПГ¹⁷ від 2006 р.).

Хоча масові поховання можуть бути розташовані в умовах погано обладнаних або відсутніх механізмів, перевантаженої судової системи, незахищеності та безлічі суперечливих одночасних потреб, були визначені чіткі вимоги до національного законодавства та створення спеціалізованих установ. Таке законодавство та установи розглядаються як передумови для ефективного реагування на всі випадки зникнення безвісти.

Міжнародні норми

Обов'язок проводити пошук та розслідування

Відповідно до правових норм у галузі прав людини, держави зобов'язані проводити пошук та розслідування порушень прав людини та захисту таких прав. Право на життя та заборона катувань або іншого жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження має процесуальні аспекти, які потребують ефективного розслідування (статті 6 і 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права¹¹). Відповідно до регіонального законодавства з прав людини, розслідування має бути швидким, незалежним, ретельним, неупередженим та прозорим. Його висновки повинні «бути ґрунтовані на ретельному, об'єктивному та неупередженому аналізі усіх відповідних елементів»¹²

Міжнародні норми

Законодавство з питань зниклих безвісти та спеціальний орган у справах зниклих безвісти

КНЗ вимагає від відповідних органів вести офіційний облік і реєстри всіх осіб, позбавлених волі (стаття 17(3)). Під час управління базами даних та реєстрами зниклих безвісти осіб потрібно забезпечувати недоторканність приватного життя жертв та конфіденційність інформації (Керівний принцип КНЗ, 11(8)).

⁸ У Модельному законі МКЧХ про зниклих безвісти використовується термін «родич зниклої безвісти особи» з посиланням та визначенням відповідно до положень чинного національного законодавства (Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) (2009 р.), Керівні принципи/Модельний закон про зниклих безвісти, стаття 2(2)) (скорочено «Модельний закон МКЧХ про зниклих безвісти»).

⁹ У тому числі генетично споріднені особи та найближчі родичі («Різанина в Пуебло Белло (Колумбія), рішення по суті, відшкодуванню шкоди та витрат, Міжамериканський суд із прав людини, серія С, №140 (31 січня 2006 р.), п.п. 273 та 274).

¹⁰ Відтак перелік нормативних положень може бути лише орієнтовним.

¹¹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (прийнятий 19 грудня 1966 р., набув чинності 23 березня 1976 р.) 999 ЗУООН 171 (скорочено МПГПП). Див. також Комітет ООН із прав людини (КПЛ), Загальний коментар № 36, стаття 6 («Право на життя») ССРР/С/ГС/35 (3 вересня 2019 р.), п. 58.

¹² *Кухалашвілі та інші проти Грузії*, рішення суду, скарги до ЄСПЛ № 8938/07 та 41891/07 (2 травня 2020 р.), п. 130.

¹³ Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (прийнята 12 січня 2007 р., набула чинності 23 грудня 2010 р.) Документ ООН A/RES/61/177 (20 грудня 2006 р.) (скорочено КНЗ).

¹⁴ Комітет Організації Об'єднаних Націй із насильницьких зникнень, Керівні принципи пошуку зниклих осіб (8 травня 2019 р.) Документ ООН CED/C/7, Принцип 7 (далі – «Керівні принципи КНЗ»).

¹⁵ *Да Сілва проти Сполученого Королівства*, рішення Великої судової палати, скарга до ЄСПЛ № 5878/08 (30 березня 2016 р.), п.п. 231-238, із повним викладом рішення Великої судової палати щодо вимог до ефективного розслідування.

¹⁶ Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (прийнята 12 серпня 1949 р.) 75 ЗУООН 31 (скорочено К I); Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (прийнята 12 серпня 1949 р.) 75 ЗУООН 85 (скорочено К II); Конвенція про захист цивільного населення під час війни (прийнята 12 серпня 1949 р.) 75 ЗУООН 288 (скорочено К IV); та Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., а також Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Додатковий протокол I), від 8 червня 1977 року (прийнятий 8 червня 1977 р., набув чинності 7 грудня 1979 р.) 1125 ЗУООН 17512 (скорочено «Додатковий протокол II»).

¹⁷ Henckaerts J-M. and Doswald-Beck L., (2006) Customary International Humanitarian Law, Volume I: Rules: (скорочено «Норми ЗМПГ»).

Пропонується створити відповідний орган у справах зниклих безвісти осіб для координації зусиль із пошуку зниклих безвісти (стаття 7 Закону Боснії «Про зниклих безвісти»¹⁸, див. також Керівні принципи 12(1) та 12(3) КНЗ) та залучення фахівців із відповідним досвідом для забезпечення відповідальності за захист та розслідування масових поховань, пошуку та вилучення людських останків. Цей орган також повинен забезпечувати безпечні механізми отримання запитів щодо розшуку (статті 12 та 12(3) Модельного закону МКЧХ про зниклих безвісти¹⁹), створення реєстру зниклих безвісти осіб та пов'язаних даних.

Резолюція Ради Безпеки ООН 2019 року підкреслює необхідність «прийняття законів» (РБООН 2474²⁰, стор. 2) на національному рівні для вирішення питань зниклих безвісти осіб. Законодавство повинно забезпечувати відсутність дискримінації, а також захист, розслідування та ідентифікацію всіх осіб найповнішою мірою.

Хоча державні органи не завжди можуть мати вже наявну структуру для роботи у виняткових обставинах масових поховань до конфлікту, порушень прав людини або катастроф, мабуть, існує певна застосовна законодавча база, за якою процеси регулюються законодавчими актами, законодавством та процесуальними нормами постраждалої країни.²¹ Якщо міжнародно-правові норми не мають пріоритету, то усі учасники повинні дотримуватися цих законодавчих вимог. Вони регулюватимуть питання щодо того, хто має право здійснювати пошук зниклих безвісти та вимагати розслідування масових поховань, а також визначати процеси повернення людських останків.

Застереження щодо захисту та розслідування масових поховань

Незважаючи на існування законних прав, розслідування масових поховань є зобов'язанням дії, а не результату (тобто, вжиття необхідних заходів залежно від наявних ресурсів). Розслідування масових поховань, як правило, є надзвичайно складним, довготривалим та дорогим процесом, який вимагає значних зусиль із планування та координування, ресурсів, отримання офіційних дозволів та наявності політичної волі. Розслідування, ймовірно, впливатиме на багатьох зацікавлених осіб, у тому числі, з-поміж іншого, окремих постраждалих осіб та сім'ї, свідків, групи постраждалих осіб, постраждалі громади, спеціалізовані установи, неурядові організації, місцеві, регіональні та національні органи влади та державні установи, а також міжнародні інституції, наприклад, слідчі комісії ООН та міжнародні організації. У результаті виникатиме широкий спектр індивідуальних, колективних та суспільних інтересів і потреб, які можуть бути несумісними або важко піддаватися врегулюванню.

Крім того, в умовах великомасштабних подій неможливо буде вилучити, ідентифікувати та репатріювати усі жертви із масових поховань. Це, ймовірно, матиме певні наслідки для сімей зниклих безвісти осіб та постраждалих громад. Це також може вплинути на сприйняття правосуддя та діяльності з пошуку правосуддя як всередині країни, так і за кордоном, де ексгумація є одним з аспектів судового процесу.²²

Основні принципи роботи в галузі захисту та розслідування масових поховань

Окрім факторів, зазначених у цьому Протоколі, які застосовуються на різних етапах процесу захисту та розслідування, існує низка основних принципів роботи, покликаних забезпечити інформованість та управління процесом(-ами) у їх повноті, застосовуватись на усіх етапах та до усіх учасників, на національному та міжнародному рівнях. Незважаючи на те, що нижче вони розглядаються порізно, на практиці вони усі взаємопов'язані.

(1) Не нашкодь!

Підхід «не нашкодь» лежить в основі всіх інших принципів роботи та вимагає розуміння можливих шляхів, за яких наявність масових поховань та проведення розслідування можуть впливати на загальну ситуацію та навколишнє середовище, а також оцінки способів, у які можна уникнути та/або пом'якшити негативні наслідки, де це можливо.

Оскільки такі дії є втручанням у ситуації порушення прав людини, поточних та минулих конфліктів, за своєю суттю вони становитимуть частину ширшої динаміки в контексті їх здійснення. Громади можуть зазнавати швидких соціальних змін, що можуть включати певну плінність соціальних і владних структур, а також відновлення соціальних норм. Підхід «не нашкодь» за цих обставин буде активною спробою уникнути підриву наявних структур і відносин, що є важливими для підтримки миру та співіснування громади. Він також має забезпечувати зусилля з уникнення створення нерівності або сприйняття упередженості або фаворитизму, у тому числі щодо статусу та ресурсів, або закріплення наявної нерівності, у тому числі ґендерної. Це передбачатиме безумовну повагу та, можливою мірою, дотримання культурних особливостей і норм, а також врахування відомих релігійних переконань жертв та/або їхніх сімей, за умови відсутності їх негативного впливу на проведення ефективного розслідування.

(2) Фізична та емоційна безпека

Фізична та емоційна безпека слідчої групи, сімей зниклих безвісти, свідків та будь-яких інших сторін, залучених до розслідування, має першочергове значення.

Безпека, гідність, конфіденційність і добробут постраждалих та їхніх сімей мають бути ключовим інтересом усіх без винятку учасників. Для цього можуть знадобитися ініціативи, спрямовані на підтримку фізичної та психологічної безпеки, у тому числі надання відповідних направлень до спеціалістів та застосування зважених підходів під час проведення опитувань потенційно травмованих осіб. Крім того, необхідно вжити заходів для мінімізації та реагування на випадки вікарної травми та інших негативних емоційних впливів на членів робочої групи.²³

Необхідно також розробити конкретні стратегії та заходи захисту. Громадськість повинна бути обізнана щодо існування заходів захисту, покликаних забезпечити гарантії та заохочувати членів громад до участі в розслідуваннях. Якщо це дозволяє поточна безпекова ситуація, конкретний зміст заходів захисту сімей жертв та потенційних свідків також може бути опублікований у відкритому доступі. Особи, які беруть безпосередню участь у будь-якому розслідуванні, повинні бути поінформовані про зміст відповідних заходів захисту, у тому числі про будь-які обмеження щодо запропонованого режиму

¹⁸ Боснія і Герцеговина: Закон про зниклих безвісти (21 жовтня 2004 р.), Офіційний вісник Боснії та Герцеговини 50/04.

¹⁹ Модельний закон МКЧХ про зниклих безвісти.

²⁰ РБ ООН, Резолюція № 2474 від 11 червня 2019 року, документ ООН S/RES.2474.

²¹ Див., наприклад, Посібник Інтерполу (2018 р.) з ідентифікації жертв стихійних лих, частина В, Додаток 1, розділ 4.1.

²² Взаємодія з сім'ями та громадою, у тому числі управління очікуваннями, більш детально розглядаються нижче в основних принципах та в Розділі С цього Протоколу.

²³ Див., наприклад, Посібник УВКПЛ з моніторингу дотримання прав людини, Розділ 12, який містить детальні рекомендації щодо проведення опитувань травмованих осіб, а також самопомоги.

захисту, щоб будь-яке рішення про участь у розслідуванні було усвідомлене.

Повага до гідності жертв включає шанобливе та дбайливе поводження з людськими останками.

Необхідно в будь-який час враховувати питання безпеки.

(3) Незалежність та неупередженість

До всіх має застосовуватися недискримінаційний та неупереджений підхід²⁴. Для того, щоб розслідування сприймалося постраждалою громадою як законне, відтак посилюючи залучення громади, забезпечення верховенства права та суспільної відповідальності, будь-яка слідча група повинна працювати не лише незалежно та неупереджено, а та забезпечити наочність такої незалежності та неупередженості. Наскільки це можливо, слідчі групи повинні намагатися уникати, обмежувати або пом'якшувати ситуації, які можуть привести до сприйняття їхньої діяльності як політично, релігійно або етнічно упередженої або контрольованої. Однак слід зазначити, що масові поховання зазвичай відбуваються в умовах інтенсивного політичного та/або культурного контексту, який може зберігатися на момент розслідування. Тому слідчі групи повинні знати, що ексгумація окремих поховань може сама по собі спричинити виникнення відчуття упередженості в певних верствах суспільства.

(4) Конфіденційність

Гарантії та дотримання конфіденційності персональних та інших ідентифікуючих даних може мати вирішальне значення для зміцнення довіри та убезпечення сімей можливих жертв, а також може відігравати важливу роль у забезпеченні інформування щодо можливих місць масових поховань, встановлення родичів зниклих безвісти осіб і надання даних про зниклих безвісти та зразків ДНК для зіставлення.

Процедури дотримання конфіденційності повинні бути визначеними, зрозумілими та застосовними усіма членами слідчої групи. Умови процедур дотримання конфіденційності мають відповідати національним нормам, повідомлятися постраждалим громадам та бути загальнодоступними. Сім'ї зниклих безвісти осіб та інші члени громади також повинні бути обізнані про обмеження процедур конфіденційності. Якщо процеси ідентифікації та/або розслідування зумовлюють виникнення потреби або зобов'язання з обміну даними, процес, характер та мета такого обміну повинні бути зрозумілими на якомога більш ранньому етапі. Будь-який обмін даними має обмежуватися лише тими особами та органами, яким такі дані необхідні для досягнення цілей процесу ексгумації, а також якщо це погоджено з зацікавленими особами.

(5) Прозорість

Усі етапи процесу розслідування, ексгумації, ідентифікації та повернення людських останків повинні бути максимально прозорими для всіх осіб, залучених до захисту та розслідування, сімей зниклих безвісти та громадськості. Прозорість сприятиме громадському контролю процесів. Визначення чітких, прозорих та доступних формальних процедур та протоколів управління процесами матиме визначальне значення.

Якщо експерти-практики є членами встановлених законом/регулюючих органів, процеси, за допомогою яких ці органи підтверджують компетентність власних членів, також мають

бути доступними та прозорими для підвищення довіри громадськості та родин до практиків. У відповідних випадках потрібно проводити спеціальну акредитацію наукових лабораторій, що використовуються для дослідження людських зразків або матеріалів, разом із виконанням будь-яких чинних наукових, технічних та адміністративних процедур, прийнятих лабораторіями.

Будь-які обмеження прозорості мають застосовуватися з суворою необхідністю, відповідати правам жертв та їхніх сімей на гідність та конфіденційність і служити законній меті, у тому числі безпеці всіх дійсних та потенційних учасників.

(6) Комунікації

Створення на ранніх етапах та підтримка стратегій комунікації та каналів зв'язку (у тому числі через соціальні мережі) з постраждалими громадами, засобами масової інформації та громадськістю в цілому є важливими для забезпечення довіри, доброї волі та законності діяльності, інших життєво важливих аспектів, у тому числі інформування про місця поховання та зниклих безвісти, а також залучення до процесу ідентифікації та розслідування. Чітка та безперервна комунікація також становить основу прозорості. Комунікаційні стратегії в ідеалі повинні передбачати та забезпечувати двосторонній потік інформації, а також регулярні оновлення.

(7) Реалістичні очікування

Сім'ї зниклих безвісти можуть покладати великі надії на ідентифікацію та повернення їхніх близьких для гідного вшанування. Однак насправді ідентифікація та повернення людських останків не завжди можливі, тому потрібно управляти очікуваннями якомога більше для забезпечення постійної участі та підтримки процесів ексгумації. Складнощі можуть бути особливо вираженими в ситуаціях, коли звірства вчиняються в значних масштабах, в умовах наявності великої кількості масових поховань та зниклих безвісти, якщо поховання залишаються нерозкритими та/або якщо обмежені можливості та ресурси можуть обмежити зусилля з ексгумації та/або ідентифікації. Усі особи, залучені до захисту та розслідування масових поховань, повинні уникати прийняття зобов'язань перед сім'ями, які вони можуть бути не в змозі виконати.

²⁴Зокрема, це може спричинити застосування диференційованих підходів до розслідування у випадках, наприклад, жінок, літніх людей, травмованих осіб та/або дітей, коли на практиці спостерігаються фактична нерівність або складнощі.

A. Виявлення та безпечне інформування

Міжнародні норми

Відповідно до міжнародного законодавства з прав людини, КНЗ вимагає реалізації на національному рівні повноцінного права на повідомлення фактів, щоби гарантувало особі, яка заявляє про насильницьке зникнення, право повідомити компетентним органам влади факти, а також отримати належний захист (стаття 12(1) КНЗ). Навіть за відсутності офіційної заяви, якщо є підстави вважати, що відбулося насильницьке зникнення, органи влади мають провести розслідування (стаття 12(2) КНЗ).

Згідно з міжнародним гуманітарним правом сторони конфлікту повинні зареєструвати всю наявну ідентифікаційну інформацію перед похованням людських останків і позначати місця розташування могил (Норма 116 Норм ЗМПГ; стаття 130 ЖК IV).

Початок розслідування масового поховання залежить від того, коли органам повідомляють про ймовірну наявність масового поховання. Національні системи можуть навіть встановлювати зобов'язання щодо надання відповідних повідомлень.²⁵ Однак такі повідомлення не завжди надходять, якщо «інформатор» (який може бути/не бути родичем зниклої безвісти особи) бажає залишитися невикритим або невідомим для органів влади.

Безпечне інформування: Необхідно встановити **безпечні процеси інформування** органів влади.²⁶ Може статися, що першими виявлять або отримають інформацію про наявність імовірного місця масового поховання фізичні особи або відомства. Повідомлення може або має включати фіксування місця розташування ймовірного масового поховання. Це можна зробити за допомогою геолокаційних сервісів та інструментів, що фіксують координати та місцезнаходження для позначення місць, наприклад:

- глобальна система визначення місцезнаходження (GPS) або військова система прямокутних координат (MGRS);
- мапи в мобільному телефоні;
- метадані фотографій, зроблених на смартфоні.

Первинне документування місця поховання можна виконати за допомогою:

- фотографій;
- відеореєстрації;
- письмового або записаного голосового опису місця;
- схематичного зображення або позначення на мапі.

Це можуть зробити співробітники служб оперативного реагування, журналісти або місцеві жителі, які виявили місце ймовірного поховання.²⁷ У подальшому первинну оцінку місця виконують слідчі органи/посадові особи. Додатково для фіксації можна використовувати таке обладнання, як дрони, супутники та інші технології неінвазивного сканування (за наявності).

B. Захист

Міжнародні норми

З метою проведення ефективного розслідування, зокрема забезпечення цілісності доказів, отриманих на місці події, важливо, щоб треті особи (включно з працівниками служб оперативного реагування) не порушили та не пошкодили місце масового поховання. У статті 12(3) КНЗ передбачено, що органи влади повинні мати «необхідні повноваження та ресурси для ефективного проведення розслідування, зокрема **доступ до документації та іншої інформації**, що стосується розслідування (додане виділення).

У судовій практиці в області захисту прав людини підкреслюється важливість належної ретельності, а також вважається, що «органи влади мають вжити усіх наявних заходів для забезпечення речових доказів».²⁸

Відповідно до міжнародного гуманітарного права, стаття 34 (2)(b) Додаткового протоколу I передбачає необхідність захисту місць поховання. Крім того, слід «ужити всіх можливих заходів для запобігання обкрадання мерців», при цьому наруга або понівечення тіл померлих суворо заборонені (Норма 113 Норм ЗМПГ; статті 8 (2)(b)(xxi) та 8 (2)(c)(ii) Статуту МКС²⁹, вважається воєнним злочином), а також забезпечити гідне поховання померлих, зокрема повагу та гідне утримування їхніх могил (Норма 115).

Крадіжка речей померлої особи, навіть без урахування додаткового злочину (вбивства), є правопорушенням.³⁰

Захист місця поховання має першочергове значення для збереження цілісності останків, доказів та ліній розслідування, але водночас може привернути увагу до місця масового поховання як до місця підвищеного інтересу, що збільшує ризик знищення доказів.

Непрофесійна ексгумація може призвести до змішування, неповного збору доказів, необхідних для ідентифікації та/або кримінального розслідування, неможливості зібрати дані відповідно до належних доказових стандартів, а також збільшити кількість посмертних пошкоджень останків.

Неналежний пошук та ексгумація тіл також може призвести до неповажного ставлення (зокрема надання для публічного огляду) та поглибити травму родини. Забезпечення захисту може запобігти несанкціонованому створенню та розповсюдженню травмуючих та важких для сприйняття зображень.

²⁵ Див., наприклад, Закон Іраку № 13 від 2015 року, Закон «Про справи та захист місць масового поховання», що вносить зміни до статті 9 Закону № 5 від 2006 року «Про охорону місць масового поховання». Крім того, див. Кримінальний кодекс Боснії та Герцеговини 2003 року: стаття 231а встановлює кримінальну відповідальність та ув'язнення за неінформування про місце масового поховання (Боснія і Герцеговина: Кримінальний кодекс (27 червня 2003 р.), Офіційний вісник Боснії та Герцеговини, 37/03).

²⁶ Наприклад, Міжнародна комісія з питань зниклих безвісти (МКЗБ) пропонує скористатися Центром онлайн-запитів, що має інструмент визначення місцеположення об'єкту, завдяки якому будь-хто може повідомити інформацію.

²⁷ Компанія «Global Rights Compliance» (2016 р.), Основні стандарти розслідування міжнародних злочинів для співробітників служб оперативного реагування.

²⁸ Справа «Трескавіца проти Хорватії», рішення, скарга до ЄСПЛ № 32036/13 (від 12 квітня 2016 р.), п. 60, де зазначено, що до матеріалів включено докази судово-медичної експертизи. Інформація про те, як поводитися на місці потенційного злочину, міститься в Посібнику (2011 р.) з надання допомоги в міжнародних кримінальних розслідуваннях, Розділ 7.1 «Захист місця злочину», стор. 65. У Міннесотських протоколах зазначено, що «місце злочину слід огородити за першої можливості, а доступ неуповноваженого персоналу – заборонити» (ст. 14, п. 59).

²⁹ Римський статут Міжнародного кримінального суду (ухвалений 17 липня 1998 року, набув чинності 1 липня 2002 року), 2187, Збірник міжнародних договорів ООН 3 (скорочено «Статут МКС»).

³⁰ Пол та ін. Американський військовий трибунал у Нюрнберзі (3 листопада 1947 р.).

Захист додатково забезпечує уникнення зараження, наруги, пограбування людських останків розкрадачами та зміщення/переміщення тіл до другорядних місць, де зловмисник намагається уникнути виявлення. Несанкціоноване проникнення та втручання можуть становити кримінальний злочин у національній системі.³¹

Передумови для організації ефективного режиму захисту:

- верифікація повідомлень та доказів шляхом перехресної перевірки з іншими джерелами;
- позначення на мапі та документування масових поховань з урахуванням їхнього масштабу та місцевих умов, у яких вони знаходяться.

Необхідні заходи захисту можуть включати:

- убезпечення об'єкту та доступу до нього: слід надати запит та отримати дозвіл³² для доступу до об'єкту, наданий відповідно до законодавства. На практиці для цього може знадобитися співпраця з громадою та отримання її згоди. Доступ надається з урахуванням наявності культурно значущих об'єктів, географічних факторів і контролю. Об'єкт може бути пов'язаний з небезпекою, оскільки може містити нерозірвані боєприпаси та інші забруднюючі речовини.
- Заходи захисту можуть включати: огороження для убезпечення зовнішнього периметру; горизонтальне накриття для захисту останків, що лежать на поверхні, та захисту охоронців, а також здійснення моніторингу на об'єкті. Відповідні заходи також залежать від часу від моменту виявлення до розслідування, фактичних місцевих умов та ступеню вразливості об'єкту (тобто незахищеності від погодних умов та тварин). Для убезпечення місця поховання можуть знадобитися заходи захисту для тих, хто забезпечує безпеку, оскільки ставлення суспільства до них може бути негативними.
- Не завжди є можливість отримати фізичний доступ до об'єкту, наприклад, коли слідчі не можуть потрапити до країни. У такому разі єдиним доступним заходом захисту буде дистанційний моніторинг за допомогою супутникових зображень.

Захист слід забезпечити незалежно від наявності втручання до місця поховання.

С. Розслідування

Міжнародні норми

Відповідно до законодавства у сфері захисту прав людини зобов'язання із проведення ефективного розслідування передбачає, що розслідування повинно бути незалежним та компетентним (наприклад, стаття 12 КНЗ), здатним встановити факти та ідентифікувати винних.³³ Це передбачає отримання матеріалів судово-медичної експертизи та проведення розтинів для повної та точної реєстрації, а також незалежного аналізу травм та причин смерті.³⁴ Слідство повинно мати достатні повноваження для отримання інформації та притягнення посадовців до відповідальності. Розслідування повинно бути оперативним. В цілому зобов'язання щодо проведення розслідування є постійним³⁵, однак це обов'язок дії, а не результату.³⁶ Міжамериканський суд із прав людини наголошує на тому, що під час розслідування слід брати до уваги ширший контекст та сукупність подій, пов'язаних з інцидентом³⁷, щоб дійти до «якомога повнішої історичної правди, зокрема щодо визначення моделей колективних дій»³⁸ відповідно до права знати правду (див., наприклад, статтю 24(2) КНЗ). Крім того, у статті 12(4) КНЗ зазначено, що держави-учасниці мають «вжити необхідних кроків для запобігання та покарання за дії, що стають на заваді проведенню розслідування». Необхідною мірою це може включати міжнародну співпрацю між країнами та відповідними установами (Принцип 3(4) Керівних принципів КНЗ). Розслідування, що переслідують виключно гуманітарні цілі, можуть бути «недостатніми як такі для відповідності стандартам ефективного розслідування», як це передбачено положеннями статті 2 Європейської конвенції.³⁹

Відповідно до принципів Орендлічер⁴⁰ «[не]залежно від будь-яких процесуальних дій, постраждалі та їхні сім'ї мають невід'ємне право знати правду про обставини, за яких відбулося порушення, а у випадку смерті або зникнення, — про долю постраждалих».

Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права сім'ї мають право знати про долю членів їхньої родини, а також можуть звернутися до держави за наданням інформації (стаття 32 Додаткового протоколу I). Норма 117 Норм звичаєвого МГП передбачає, що у випадку збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру сторони конфлікту «повинні вживати всіх можливих заходів для з'ясування долі осіб, оголошених зниклими безвісти».

³¹ Див., наприклад, Закон Іраку № 13 від 2015 року «Про справи та захист місць масового поховання», що вносить зміни до Закону № 5 від 2006 року «Про охорону місць масового поховання».

³² Принцип 10(3) Керівних принципів розшуку зниклих безвісти осіб (2019 р.) вимагає необмеженого доступу для компетентних органів, зокрема «повне право необмеженого доступу без завчасного попередження до всіх місць, де можуть перебувати зниклі безвісти особи, у тому числі до військових і поліцейських об'єктів, а також приватної території». У разі необхідності це право включає «забезпечення захисту місць, важливих для пошуку» (там само).

³³ *Кухалашвілі та ін. проти Грузії*, рішення суду, скарги до ЄСПЛ №№ 8938/07 та 41891/07 (2 квітня 2020 р.), п. 129.

³⁴ Там само, п. 129.

³⁵ *Аслаханова та ін. проти Росії*, рішення суду, скарги до ЄСПЛ №№ 2944/06 та 8300/07, 50184/07, 332/08, 42509/10 (18 грудня 2012 р.), п. 230.

³⁶ *Да Сільва проти Сполученого Королівства*, рішення Великої палати, скарга до ЄСПЛ № 5878/08 (від 30 березня 2016 р.), п.п. 231–238, де міститься повний виклад Великої палати щодо вимог до ефективного розслідування.

³⁷ *Різанина в Ель Мозоте та інших місцях проти Ель Сальвадора*, рішення по суті, відшкодуванню шкоди та витрат, Міжамериканський суд із прав людини, серія С, № 252 (25 жовтня 2012 р.), п. 299.

³⁸ *Валле Харамільйо та ін. проти Колумбії*, рішення по суті, відшкодуванню шкоди та витрат, Міжамериканський суд із прав людини, серія С, № 192 (27 листопада 2008 р.), п. 102.

³⁹ *Кіпр проти Туреччини*, рішення Великої палати, скарга до ЄСПЛ № 25781/91 (10 травня 2001 р.), п. 135.

⁴⁰ Комісія ООН з прав людини, Доповідь незалежного експерта щодо оновлення збірки принципів боротьби з безкарністю (18 лютого 2005 р.) UN Doc E/CN.4/2005/102/Add.1 (скорочено «Принципи Орендлічер»), Принцип 4.

Керівні принципи розслідування порушень міжнародного гуманітарного права (2019 р.)⁴¹ передбачають, що стандарти розслідування повинні відповідати принципам незалежності та неупередженості (Принцип 7); ретельності (Принцип 8); негайності (Принцип 9) та прозорості (Принцип 10). При цьому Міжнародний кримінальний суд вимагає від слідчих «дотримання найвищих стандартів доброчесності та етики».⁴²

Розслідування масових поховань можуть бути невід'ємною частиною масштабнішого розслідування щодо потенційно незаконного заповідання смерті.

Інформацію про контекст масових поховань, наданий свідками, членами громади та вцілілими особами, може містити неоцінену інформацію для захисту та розслідування поховань.⁴³

Міннесотські протоколи передбачають такі мінімальні вимоги для розслідування потенційно незаконного заповідання смерті: «(а) ідентифікація жертви (жертв); (б) вилучення та зберігання всіх доказів, що підтверджують причину смерті, особи злочинця (-ів) та обставин смерті; (с) визначення можливих свідків та отримання їхніх свідчень щодо смерті та її обставин; (d) визначення причин, способів, місць і часу смерті, а також усіх супутніх обставин. (...) та (е) визначення осіб, причетних до смерті та їхньої особистої відповідальності за заповідання смерті» (у D.1.25. стор. 7, виноски пропущені).

Окремі питання, що слід врахувати в рамках належної практики розслідування масових поховань:

Етап планування

(1) Основні рекомендації щодо планування

- Яка організація несе загальну відповідальність за масові поховання в контексті масштабної роботи з розшуку зниклих безвісти осіб?⁴⁴
- Хто повинен здійснювати планування процесу ексгумації та ідентифікації масових поховань, а також процесу повернення людських останків?
- Яким є обсяг запланованого розслідування?
- Які міждисциплінарні групи слід сформувати? Яким буде рівень підзвітності таких груп?⁴⁵
- Які додаткові організації або органи влади можуть бути залученими до процесу? Яким чином будуть координуватися їхні спільні дії?
- Як розслідування масового поховання узгоджується з іншою/масштабнішою слідчою діяльністю?⁴⁶

(2) Планування громадського доступу та зменшення негативних впливів

- Надзвичайно важливою є встановлення відносин та побудова довіри завдяки зваженому роз'ясненню цілей та процесів розслідування, а також управління реалістичними очікуваннями. Це допоможе не тільки забезпечити доступ до місця поховання, збереження контексту, отримання інформації та прийняття на практиці.
- Під час планування важливо враховувати вплив на громади та намагатися зменшити такий вплив, а також зберегти цілісність розслідування.

(3) Планування ресурсів, залучення експертів та закупівлі

Необхідно скласти чіткий бюджет та план забезпечення наявних ресурсів, а також ресурсів, які будуть необхідними для проведення розслідування. Цей план повинен включати дані про розмір та склад майбутньої робочої групи, функції персоналу (забезпечувати можливою мірою послідовність) та етап прийняття на роботу.⁴⁷ Можливою мірою слід розглянути варіанти залучення місцевих слідчих (зокрема з метою проведення навчання) для забезпечення довгострокового інституційного потенціалу.

(4) Планування безпеки та охорони

Безпека об'єкту, а також фізична та емоційна безпека співробітників мають першочергове значення. Деякі об'єкти можуть бути надто небезпечними для проведення розкопок⁴⁸ або небезпечними через несприятливі погодні умови. Допомога фахівців може знадобитися у випадку виявлення небезпечних предметів, наприклад: токсинів, мін та саморобних вибухових пристроїв. Крім забезпечення безпеки на місці поховання слід також подумати про забезпечення безпеки під час перевезення співробітників до місця та з нього, а також під час проведення робіт із взаємодії.

(5) Планування обсягу, масштабу та послідовності дій

Обсяг робіт, зокрема терміни та параметри, має включати розуміння масштабу та черговості виконання робіт із розкопок та аналізу масового поховання.

(6) Планування стандартних операційних процедур та звітування

Використання стандартних операційних процедур, загальноприйнятих доказових стандартів та протоколів обробки/роботи з та реєстрації доказів забезпечить якість, узгодженість та прозорість процесів. Такі процедури вимагають погодження. Крім того, слід підготувати та запровадити систему контролю якості.

(7) Планування сторонніх факторів

Етап планування може зазнати впливу таких факторів, як забруднення, змішування та «розкопки» третіх осіб.

⁴¹ Женевська академія та Міжнародний комітет Червоного Хреста (2019 р.), Рекомендації щодо розслідування порушень міжнародного гуманітарного права: право, політика та передова практика.

⁴² Міжнародний кримінальний суд (2008 р.), Кодекс етики слідчих, ICC/AI/2008/005, розділ 4.1.

⁴³ У Міннесотському протоколі, наприклад, є розділ про проведення опитування та захист свідків, зокрема Детальний посібник щодо проведення опитувань свідків (розділ V, В, ст. 33–35).

⁴⁴ Це залежатиме від інституціональної структури, юрисдикції та мандата.

⁴⁵ Див. Додаток 2 щодо дисциплін та експертів, які можуть бути частиною робочої групи. Для отримання інформації про роль керівників (в рамках ідентифікації жертв стихійних лих і катастроф) див. Додаток 8: «Ролі керівників ІЖСЛК» до Посібника Інтерполу з ідентифікації жертв стихійних лих і катастроф.

⁴⁶ Із загальними положеннями Кодексу етики слідчого у справах потенційно незаконного заповідання смерті можна ознайомитись у Міннесотському протоколі, розділ IV «Про проведення розслідування» (ст. 12–15). Додаткові інструкції щодо слідчих дій на місці злочину можна знайти в розділі V Протоколу, стор. 30–32.

⁴⁷ Процедури зі збереження відповідного досвіду, експертності та безперервності професійної діяльності, а також резервних каналів постачання також можуть бути його складовою.

⁴⁸ МООНМІ та УВКПЛ (2018 р.) «Правда про звірства: масові поховання на територіях, що раніше були під контролем ІПЛ».

(8) Планування поведження з даними, зберігання даних, збереження цілісності та захисту

важаючи на обсяг розслідування, слід визначити порядок поведження (використання та утилізації) референтних зразків, зразків частин тіла, а також відповідних доказів. Слід запровадити чітку структуру для роботи з усіма даними, зокрема для зберігання, збереження цілісності та захисту даних відповідно до положень національного законодавства щодо захисту даних, а також міжнародних норм.⁴⁹

(9) Планування повернення людських останків та/або зберігання після ексгумації

Перед початком ексгумації слід мати чітку стратегію повернення людських останків, а у випадку, якщо їх не вдалося ідентифікувати, гідного зберігання або організації захоронення.

(10) Планування комунікаційної стратегії (зокрема використання фото- і відеоматеріалів) та координації

(10.1) Внутрішні комунікації, координація та відповідний план реалізації.

(10.2) Зовнішні комунікації та координація між слідчою групою та органами суду та прокуратури, особливо якщо процеси ідентифікації відбуваються без залучення національних або міжнародних судових органів.

(10.3) Зовнішні комунікації та координація між слідчою групою та жертвами, сім'ями, громадами, а також взаємодія зі ЗМІ. Завчасна та постійна комунікація є надзвичайно важливою для легітимної підтримки та залучення до процесу ексгумації. Вона передбачає гарантії забезпечення дбайливого, гідного та шанобливого ставлення до останків, а також їхнє безпечне зберігання. Це у свою чергу є важливим для проведення ідентифікації та повернення, а також сприяє встановленню довіри та визнанню судових рішень.

Публічні повідомлення повинні бути точними, однозначними, регулярними та вчасними. Вони повинні містити інформацію щодо:

- процесу пошуку, ексгумації та повернення людських останків;
- наявності (та складових, необхідною мірою) протоколів/ заходів із забезпечення захисту та конфіденційності;
- підтвердження факту смерті;
- наявності належної психосоціальної підтримки сімей; та
- такі повідомлення повинні передбачати управління очікуваннями.

Підхід до проведення судово-медичної експертизи

Відповідно до зазначених вище етапів планування для проведення судово-медичної експертизи необхідно таке:

(1) Застосування стандартних операційних процедур

Погоджені стандартні операційні процедури застосовуються завжди та на всіх етапах.⁵⁰ Це дозволить забезпечити цілісність розслідування (особливо в розрізі ідентифікації жертв, виявлення та зберігання усіх доказів щодо особи, причини, способу, місця, часу смерті, переміщення та пошкодження останків, а також особи (осіб) злочинця (-ів)).

(2) Застосування механізмів контролю якості

Механізм контролю якості гарантує дотримання всіх стандартних операційних процедур.

(3) Застосування належної системи збору, реєстрації, звітування та зберігання доказів

Це передбачає належне, безпечне та шанобливе вилучення та перевезення людських останків, а також впровадження заходів із запобігання зараженню. Усі докази (причини, спосіб та часу смерті, демографічна інформація, загальна кількість осіб, а також їхні ідентифікаційні дані) необхідно зберегти, зареєструвати, провести їх експертний аналіз та включити до звітів. При цьому слід дотримуватися чіткої системи зберігання доказів для процесів ідентифікації та потенційного притягнення винних до відповідальності.

(4) Застосування стратегії комунікацій

Необхідно сприяти ефективному проведенню інформаційно-просвітницьких заходів, а також, необхідною мірою, координувати дії з органами прокуратури/суду та ЗМІ.

⁴⁹Наприклад, Загальна декларація з біоетики та прав людини (ЮНЕСКО, 2005 р.), що стосується досліджень у галузі медицини, медико-біологічних наук та пов'язаних з ними технологій, зокрема в галузі генетики; Міжнародна декларація з генетичних даних людини (ЮНЕСКО, 2003 р.), що стосується збору, обробки, використання та зберігання генетичних даних і зразків людини; Загальна декларація про геном людини та права людини (ЮНЕСКО, 1997 р.), що стосується досліджень, лікування або діагностики геному людини; Конвенція з прав людини та біомедицини, Конвенція з Ов'єдо (Рада Європи, 1995 р.), яка захищає гідність та ідентичність людини щодо біології, медицини, біомедичних досліджень та генетичного тестування. Щоб отримати інформацію про поведження з матеріалами в контексті роботи з ідентифікації див. також «aaBB: Розповсюдження у світовому масштабі трансфузійної та клітинної терапії» (2010 р.), Посібник щодо операцій з визначення ДНК у випадку масової загибелі людей (стор. 11).

⁵⁰Наприклад, Міннесотські протоколи, особливо Детальні інструкції щодо розкопок могил, розділ С, стор. 36–37.

D. Ідентифікація

Міжнародні норми

У статті 15 КНЗ передбачено, що «Держави-учасниці повинні співпрацювати та надавати одна одній максимальну взаємну підтримку з метою допомоги жертвам насильницького зникнення та звільнення осіб, які зникли, а у випадку смерті – ексгумації та ідентифікації таких осіб і поверненні їхніх останків» (ред. – виділення наше). Інформація також повинна бути надана будь-яким особам, які мають законний інтерес у цій інформації, наприклад, родичам (там само, стаття 18). Стаття 24(3) КНЗ передбачає обов'язкове повернення людських останків. Держави зобов'язані надати документальну інформацію про померлу особу⁵¹ та виділити необхідні ресурси для проведення розкопок місць поховання, зокрема збір, зберігання та ідентифікацію людських останків.⁵² Надзвичайно важливо видати свідоцтво про смерть.⁵³

Крім того, у справі про масове вбивство в Пуебло Белло проти Колумбії Міжамериканський суд дав рекомендацію державі заохочувати суспільство повідомляти інформацію, що може допомогти ідентифікувати жертв⁵⁴. Визнано цінність аналізу ДНК як основного засобу ідентифікації (Принцип 6 Паризьких принципів МКЗБ)⁵⁵.

Звичаєве міжнародне гуманітарне право (ЗМГП) передбачає, що сторони конфлікту повинні всіляко сприяти поверненню останків померлих на вимогу (Норма 114 ЗМГП). Крім того, «[к]ожна сторона конфлікту повинна вживати всіх можливих заходів для з'ясування долі осіб, оголошених зниклими безвісти внаслідок збройного конфлікту, а також передати цю інформацію членам сімей таких осіб» (Норма 117 ЗМГП).

МКЧХ розширює цю позицію: «Коли визначено, що зникла безвісти особа померла, слід вжити усіх можливих заходів для розшуку та ексгумації останків та додавання до справи будь-яких особистих речей» (стаття 19 Модельного закону МКЧХ про зниклих безвісти осіб). У цих нормативних документах також розглядаються необхідні процедури захоронення, ексгумації та вшанування пам'яті, а також порядок поводження з неідентифікованими людськими останками, при цьому підкреслено необхідність реєстрації даних, продовження ідентифікації та інформування сім'ї.

Хоча ідентифікація є критично важливим елементом розслідувань та реалізації прав, її зазвичай розглядають як зобов'язання дії.⁵⁶ Ідентифікація людських останків є передумовою для повернення останків сім'ям з метою сприяння вшануванню, а також можливості отримання сім'ями свідоцтва про смерть.⁵⁷

Вимоги до робіт на місці поховання:

Пошук та ексгумація, реєстрація та зберігання людських останків та пов'язаних зі справою речових доказів мають відповідати положенням, наведеним у розділі про розслідування.

Робота поза місцем поховання:

У морзі проводять патологоанатомічний розтин⁵⁸ та отримують пов'язані зі справою речові докази. Така робота зазвичай вимагає спеціального планування та залучення додаткових ресурсів. Крім того, необхідно виконати таке:

- забезпечити наявність чіткої системи зберігання речових доказів для процесів ідентифікації та притягнення до відповідальності;
- забезпечити належні приміщення для зберігання та збереження людських останків; та
- забезпечити можливості для сімей, які відвідують морг задля ідентифікації та/або ознайомлення з пов'язаними доказами.

Збір даних про зниклих безвісти осіб, зокрема референтних зразків ДНК членів сім'ї, необхідний для отримання інформації та полегшення ідентифікації. Збір таких даних повинен бути конфіденційним, забезпечувати захист прав вцілілих та померлих. Порядок роботи з персональними даними, збору генетичної інформації та їх зберігання повинен відповідати національним нормативним вимогам щодо захисту даних, а також враховувати міжнародні стандарти.

⁵¹ *Різанина в Ель-Мозоте та інших місцях проти Сальвадору*, рішення по суті, відшкодуванню шкоди та витрат, Міжамериканський суд із прав людини, серія С, № 252 (25 жовтня 2012 р.), п. 334.

⁵² *Аслаханова та інші проти Росії*, рішення суду, скарги до ЄСПЛ №№ 2944/06 та 8300/07, 50184/07, 332/08, 42509/10 (18 грудня 2012 р.), п. 226.

⁵³ Видача та обробка свідоцтв про смерть були в основі Конвенції ООН про оголошення смерті зниклих безвісти після Другої світової війни (1939–1945 рр.), що була чинною до 1972 року. Модельний закон МКЧХ про зниклих безвісти пояснює у коментарі до статті 4: «У разі смерті існує обов'язок надати свідоцтво про смерть, поводитися з людськими останками з повагою та гідністю, а також повернути тіло сім'ї та/або забезпечити поховання» (ст. 12); це мають виконати компетентні органи (ст. 44). Крім того, свідоцтво про смерть зазначено в документі МКЧХ «Робота з останками у період після стихійних лих: Практичні інструкції для служб швидкого реагування», на стор. 30; та Посібник Інтерполу з ідентифікації жертв стихійного лиха, п. 5.4. Етап 4: Примирення (ст. 17).

⁵⁴ *Різанина в Пуебло Белло (Колумбія)*, рішення по суті, відшкодуванню шкоди та витрат, Міжамериканський суд із прав людини, серія С, № 140 (31 січня 2006 р.), п. 272.

⁵⁵ *Міжнародна комісія з питань зниклих безвісти (2019 р.)*, Паризькі принципи МКЗБ, версія з анотацією, ICMP.DG.468.1.W.doc.

⁵⁶ Хоча Посібник Інтерполу з ідентифікації жертв стихійного лиха пропонує більш категоричний підхід, а саме: «Жертви мають право на ідентифікацію після смерті» (Частина В, Додаток 2, Офіційний документ – ІЖСЛК).

⁵⁷ Виняток становить аргентинський закон № 14321 від 11 травня 1994 року, який встановлює категорію насильно зниклих як юридичний еквівалент смерті для цивільних справ. Це дозволяє сім'ям оформляти заповіти, вирішувати справи з майном зниклих і спадковими справами, однак можливість «повторної появи» особи залишається відкритою. Така заява по суті визнає причетність або відповідальність держави за смерть особи (на відміну від простого свідоцтва про смерть).

⁵⁸ Наприклад, відповідно до Міннесотських рекомендацій з розтину, які містять рекомендації щодо проведення розтину, стоматологічного огляду та антропологічного аналізу скелетних останків, як зазначено в Рекомендаціях Е (стор. 49–51), а також у Додатках 1–5 (стор. 57–87), де також надано форми. Роботи можуть відбуватися в безпечних тимчасових приміщеннях моргів.

За межами місця поховання слід створити систему обробки даних для погодження всіх аспектів збору та аналізу даних з метою ідентифікації. Така система повинна щонайменше включати:

- реєстр зниклих безвісти осіб та облік пов'язаної з ними інформації;
- інформацію, зокрема зразки ДНК членів сімей зниклих безвісти осіб;
- дані про судово-археологічні роботи, пошук та ексгумацію людських останків та пов'язаних зі справою речових доказів;
- результати антропологічної експертизи та матеріали справи;
- лабораторні процедури з аналізу ДНК;
- базу даних профілів ДНК; та
- зіставлення зразків ДНК.

Та або інша країна може не мати **ресурсів для обробки ДНК**, оскільки такі ресурси можуть бути надані сторонніми організаціями, здатними надати підтримку в масштабних дослідженнях ДНК.

Стратегія комунікацій сприятиме:

- роз'ясненню процесів та часових рамок ідентифікації та обробки даних членам сім'ї та ширшому загалу для забезпечення отримання їхньої згоди;
- інформуванню сімей про рішення щодо проведення патологоанатомічних досліджень та результати будь-якого такого дослідження. У цьому контексті слід надавати інформацію про варіанти підтримки сім'ї та направлення до фахівців;
- ефективному обміну інформацією з відомствами, які можуть зберігати та надавати додаткову інформацію;
- ефективній взаємодії зі ЗМІ, що здійснюється з дотриманням прав постраждалих сімей на недоторканість приватного життя, визнає чутливість сімей і їх право дізнатися про результати до того, як про це дізнаються ЗМІ.

Імовірні результати робіт з ідентифікації

(1) Позитивна ідентифікація: Встановлюється за умови узгодженості даних до та після смерті зниклої безвісти особи та відсутності розбіжностей, які неможливо пояснити.

Слід використовувати науково надійні методи ідентифікації, зокрема аналіз відбитків пальців, стоматологічний огляд, створення біологічного профілю шляхом проведення антропологічної експертизи за наявності скелетованих останків, а також аналіз ДНК.

Візуальне розпізнавання (у тому числі за фотографіями), опис людини, дані про татування, особисті речі та одяг, знайдені на тілі, а також медичні висновки можуть бути підтвердженням ідентифікації, але їх не слід використовувати як єдиний ідентифікатор.⁵⁹

У випадку підтвердження ідентифікації, відповідний орган має видати **свідоцтво про смерть**.⁶⁰

(2) Ідентифікація не підтверджена: У випадку, наприклад, виключення на основі наявних доказів певної гіпотези щодо особи людини, чиї останки виявлено, або неможливості дійти висновку щодо ідентифікації людських останків.⁶¹

Слід продовжувати вести активний облік даних для забезпечення майбутньої можливості ідентифікації останків та повідомлення родичів та зацікавлених сторін, у тому числі органів влади.

Для забезпечення ідентифікації в майбутньому слід вжити заходів щодо збереження та довгострокового зберігання. Якщо заходи із збереження та зберігання недоступні або неналежні, неідентифіковані людські останки можуть бути поховані в позначених могилах відповідно до ймовірних культурних або відповідних релігійних звичаїв померлих.⁶²

Для забезпечення можливості ідентифікації в майбутньому, можливою мірою слід уникати кремації.

Зазначені далі методи повинні забезпечити можливість відстеження останків:

- документування та складання мапи місця поховання, зокрема нанесення на мапу місцерозташування окремих тіл на місці поховання;
- нумерація та позначення кожного тіла та мішка/труни із зазначенням номеру зразка ДНК та місця його зберігання;
- маркування об'єкту за допомогою вказівників;
- зберігання інформації в надійному місці для її збереження.

(3) Помилкова ідентифікація: Якщо допущена помилка під час співставлення особи з людськими останками. Така помилкова ідентифікація матиме негативний вплив на обидві відповідні родини, а також позначиться на розслідуванні.

У разі виявлення такої помилки слід зв'язатися з сім'єю для надання підтримки, а також вжити заходів для виправлення помилки відповідно до стандартних операційних процедур.

Права сім'ї у випадках, коли провести ідентифікацію неможливо

Якщо провести ідентифікацію неможливо, вцілілі члени сім'ї можуть звернутися за довідкою, яка підтверджує безвісну відсутність їхніх близьких, що дозволить їм реалізувати інші права або здійснити продаж майна, отримати спадщину, вступити в повторний шлюб тощо. Статус зниклої безвісти особи або довідку про безвісну відсутність необхідно видати для захисту прав сім'ї.⁶³

⁵⁹ Див. «Методи ідентифікації (первинні та вторинні)» у Посібнику Інтерполу з ідентифікації жертв стихійних лих і катастроф (стор. 18); Посібник Інтерполу з ідентифікації жертв стихійних лих і катастроф, Додаток 12 «Методи ідентифікації» та Міннесотський протокол, розділ Е «Ідентифікація тіл померлих» (стор. 21–24).

⁶⁰ Наприклад, Типове свідоцтво про смерть у Додатку 2 до Керівних принципів / Модельного закону про зниклих безвісти осіб (МКЧХ) про зниклих безвісти осіб.

⁶¹ Див. Міннесотський протокол, розділ Е «Ідентифікація тіл померлих» (стор. 24).

⁶² Таке поховання незатребуваних та неідентифікованих останків вважається доцільним згідно з Мітілінською декларацією про гідне поводження зі зниклими безвісти особами та померлими внаслідок міграції, а також їхніми сім'ями (Мітілінська декларація про гідне поводження з усіма особами, які зникли безвісти та померли внаслідок міграції, та їхніми сім'ями (2018 р.) на А.16). Коментар до статті 22 («Поховання та ексгумація») Керівних принципів / Модельного закону про зниклих безвісти осіб (МКЧХ) стверджує, що «необхідно уникати кремації, за винятком випадків, коли це необхідно (наприклад, з міркувань громадського здоров'я), зареєструвати її причину, а також зберегти попіл» (стор. 48).

⁶³ Подібно до категорії зниклих безвісти осіб в Аргентині та відповідно до Закону Колумбії 1531 «Про визнання відсутності зниклих безвісти осіб», 2012 р., стаття 7. Міжнародне право не регулює правовий статус зниклої безвісти особи та її родичів, але у статті 24(6) КНЗ зазначено: «Без шкоди для зобов'язання продовжувати розслідування до з'ясування долі зниклої особи кожна держава-учасниця вживає належних заходів щодо правового стану зниклих безвісти осіб, чия доля невідома, та їхніх родичів у таких сферах, як соціальне забезпечення, фінансові питання, сімейне право та права власності».

Е. Повернення людських останків

Міжнародні норми

Частина 3 Статті 24 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень передбачає зобов'язання повернути людські останки зниклих осіб членам сім'ї, які залишилися; а Стаття 15 містить вимогу, відповідно до якої держави повинні пропонувати одна одній співпрацю та допомогу у впровадженні заходів з розшуку та репатріації.

У частині 4 Принципу 2 Керівних принципів від 2019 року зазначено, що «повернення [людських останків] також повинно передбачати засоби та процедури, необхідні для забезпечення гідного поховання відповідно до побажань і культурних звичаїв сімей та їхніх громад». Це передбачає також покриття витрат на перевезення людських останків через кордон.

Судова практика Міжамериканського суду з прав людини стверджує: «Коли посмертні останки знайдені та ідентифіковані, держава повинна якнайшвидше повернути їх найближчим родичам (після того, як доведено генетичну спорідненість) для забезпечення можливості вшанування їх пам'яті згідно з їхніми відповідними переконаннями. Держава також повинна покрити витрати на поховання за домовленістю з найближчими родичами».⁶⁴

Неповернення людських останків та поховання у невстановлених місцях становитимуть порушення права на сімейне та приватне життя; втручання дозволяється лише у передбачених законом випадках або для досягнення легітимної мети (наприклад, громадської безпеки, попередження заворушень або забезпечення прав та свобод інших осіб) та є необхідними у демократичному суспільстві.⁶⁵

Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, «норма про повернення людських останків на запит сторони або найближчих родичів як прояв поваги до сімейного життя та прав тих, хто залишилися, застосовується під час збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру» (Норма 114 Звичаєвого міжнародного гуманітарного права).

Частина 4 статті 21 Модельного закону МКЧХ про зниклих безвісти осіб передбачає, що «людські останки та особисте майно повинні повертати сім'ям».

Після закінчення розслідування, ідентифікації та процесів правосуддя членам сім'ї повинні повернути людські останки, належні частини тіла та особисті артефакти, що дозволить їм поховати покійного(-у) відповідно до його/її вірувань.

У випадку, коли ідентифікація та повернення людських останків можливі:

- останки повинні бути передані сім'ї якнайшвидше після проведення посмертного дослідження;
- необхідно запровадити та дотримуватися процедури повернення людських останків. Вона повинна передбачати належну стратегію комунікацій та, можливою мірою, пропонувати ресурси для допомоги сім'ям та громадам загиблих або скеровувати до місць, де такі ресурси можуть бути надані.

У випадку, коли тіло ідентифіковано, однак член сім'ї не забрав його:

- людські останки та всі відповідні записи можна віддати на зберігання/збереження; АБО
- людські останки можна захоронити у позначених могилах відповідно до культурних і належних релігійних звичаїв покійного(-ої) зі збереженням відповідних записів.

Незалежно від обраного варіанта, плани повинні включати відстеження, довгострокове зберігання або поховання тіл загиблих. Плани повинні відповідати культурним звичаям та враховувати те, що місце перепоховання – значиме місце вшанування пам'яті для сімей і громад. Крім того, до практичних аспектів належатимуть питання земельної власності, переважні умови ґрунту та висота рівня ґрунтових вод на призначеній ділянці.

Як і у випадку з невстановленими тілами (див. вище розділ D про ідентифікацію), а також для можливості виправлення помилкової ідентифікації та помилкового повернення людських останків необхідно забезпечити можливість відстеження у такі способи:

- документування та складання мапи місця поховання, зокрема складання мапи місцезнаходження окремих тіл у межах такого місця;
- нумерування, а також позначення кожного тіла та пакета/ труни із зазначенням номера зразка ДНК та місця зберігання;
- використання вказівників для позначення об'єкту; та
- безпечне зберігання інформації та її захист.

Необхідно уникати кремації.

Відповідні частини тіла та докази

Культурно належні способи поводження із невитребуваними особистими артефактами та неідентифікованими або невитребуваними частинами тіла повинні бути узгоджені із постраждалими громадами.⁶⁶ Це можуть бути зведені пам'ятники, закриті експозиції, поховання, спеціальні ділянки вшанування пам'яті або осуарії.

⁶⁴ *Різанина в Пуебло Белло (Колумбія)*, рішення по суті, відшкодуванню шкоди та витрат, Міжамериканський суд із прав людини, серія С, № 140 (31 січня 2006 р.), п. 273.

⁶⁵ *Сабанчієва та інші проти Росії*, рішення за скаргою до ЄСПЛ №38450/05 (6 червня 2013 р.), п.п. 117–134.

⁶⁶ У Додатку 17 «Функції та обов'язки судового антрополога під час ідентифікації жертв стихійних лих і катастроф» Посібника Інтерполу з ідентифікації жертв стихійних лих і катастроф пропонується проводити «кінцеву судово-антропологічну експертизу та перевірку фізичних останків у випадку, якщо останки фрагментарні та/або сильно пошкоджені. Кінцева антропологічна експертиза перед передачею останків найближчим родичам забезпечує додаткове надійне гарантування якості та контролю, підтримуючи високий рівень довіри зі сторони сімей жертв (на стор. 3).

Ф. Правосуддя

Міжнародні норми

а. Інформування:

Право на встановлення істини закріплене у статтях 32 та 33 Додаткового протоколу I до Женевської конвенції, передбачене Конвенцією з прав людини (Преамбула та частина 2 статті 24 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень), судовою практикою⁶⁷ та представлене у вигляді рекомендацій. Це право охоплює потребу жертв, сімей та суспільства знати правду про події минулого разом з обставинами та причинами, які призвели до скоєння таких злочинів (Принцип 2 Принципів Орентлічер). У випадку смерті або насильницького зникнення право на встановлення істини враховує право сімей знати долю і місце перебування своїх рідних і близьких. Навчання та обізнаність суспільства також забезпечують обов'язок держави зберегти колективну пам'ять про події (Принцип 3 Принципів Орентлічер).

б. Засоби правового захисту

Міжнародним правом, зокрема Основними принципами та керівними положеннями від 2005 року, а також Міжнародною конвенцією про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (частиною 4 статті 24 та частиною 5 статті 24) передбачена низка можливих засобів правового захисту для жертв та їхніх сімей:

- компенсація;
- реституція;
- реабілітація;
- сатисфакція (зокрема перевірка достовірності фактів та/або розшук, ексгумація, ідентифікація та поховання); та
- гарантії неповторення (наприклад, за допомогою кодексів професійної поведінки, освіти та навчання)⁶⁸

Домагаючись правового захисту⁶⁹, жертви мають право на:

- рівноправний та ефективний доступ до правосуддя;
- належне, реальне та невідкладне відшкодування завданої шкоди, включно з наданням психологічної допомоги найближчим родичам⁷⁰; та
- доступ до відповідної інформації щодо порушень і механізмів відшкодування шкоди.

У справі «Мапіріпанська різанина» зазначено, що «під час слідчих і судових процесів жертви порушень

прав людини або їхні найближчі родичі повинні мати широкі можливості долучитися та бути почутими з метою з'ясування фактів та покарання винних, а також отримання справедливої компенсації».⁷¹

с. Заборона, покарання або екстрадиція:

Геноцид, грубі порушення Женевських конвенцій, катування та насильницькі зникнення заборонені міжнародним договором, а від держав-учасниць вимагається впровадження національного законодавства для забезпечення ефективного покарання у випадку вчинення таких порушень (див. статтю 5 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього; статтю 49 ЖК (I); статтю 50 ЖК (II); статтю 129 ЖК (III); статтю 146 ЖК (IV); статтю 2 та статтю 4 Конвенції ООН проти катувань; статтю 6 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень та статтю 6 щодо геноциду Міжнародного пакту про громадянські і політичні права). Обов'язок проводити розслідування після позбавлення особи життя передбачає «встановлення та, за необхідності, покарання відповідальних».⁷² У Керівних принципах Комітету ООН з насильницьких зникнень зазначено, що «пошук зниклої особи та кримінальне розслідування осіб, винних у зникненні, повинні взаємно доповнювати одне одного» (частина 1 Принципу 13).

Женевські конвенції вимагають від держав-учасниць активного розшуку ймовірних порушників з метою притягнення їх до суду (стаття 49 ЖК I; стаття 50 ЖК II; стаття 129 ЖК III; стаття 146 ЖК IV).

д. Оприлюднення:

Відповідно до прав жертв на правовий захист як справедливе очікування від демократичного суспільства та як спосіб посилити дотримання верховенства права (правовладдя), результати будь-якого розслідування повинні бути повністю оприлюднені.⁷³

Виявлення та розслідування місць масового поховання можуть відбуватися у ширшому контексті масових порушень прав людини або порушень міжнародного гуманітарного права. У таких ситуаціях потреби осіб, громад, держав та міжнародних спільнот у правосудді можуть експоненціально зростати та суперечити одна одній. До таких потреб належать потреба та/або право на колективну відбудову та відновлення, притягнення до відповідальності, соціальну згуртованість, довіру та примирення.

⁶⁷ Інформацію про ранні рішення див. у справі «Веласкес Родрігес проти Гондурасу», рішення Міжамериканського суду з прав людини по суті, серія С, № 4 (29 липня 1988 р.), п. 177. Право на встановлення істини потребує проведення офіційного розслідування окремих випадків порушення прав людини, а також суспільно-політичних умов, які призвели до такого(-их) порушення(-нь); воно передбачає участь жертви у процесі та оприлюднення результатів розслідування на благо суспільства та такої особи.

⁶⁸ Як визначено Генеральною Асамблеєю ООН, принципи 19–23 Основних принципів та керівних положень щодо права на правовий захист та відшкодування шкоди для жертв грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.

⁶⁹ Принцип 11 Основних принципів.

⁷⁰ Різанина в Пуебло Белло (Колумбія), рішення суду по суті, відшкодуванню шкоди та витрат, Міжамериканський суд із прав людини, серія С, № 140 (31 січня 2006 р.), п. 274.

⁷¹ Мапіріпанська різанина проти Колумбії, рішення суду по суті, відшкодуванню шкоди та витрат, Міжамериканський суд із прав людини, серія С, № 134 (15 вересня 2005 р.), п. 219.

⁷² Кухалашевілі та інші проти Грузії, рішення за заявами до ЄСПЛ №№ 8938/07 та 41891/07 (2 травня 2020 р.), п. 129. Див. також «Різанина в Пуебло Белло (Колумбія)», рішення суду по суті, відшкодуванню шкоди та витрат, Міжамериканський суд із прав людини, серія С, № 140 (31 січня 2006 р.), п.п. 265–269 про зобов'язання держави проводити розслідування фактів у справі та, за доцільності, встановлювати особу винних, переслідувати їх у судовому порядку і визначати міру покарання.

⁷³ Лас-дос-ерреска різанина проти Гватемали, рішення суду по попередніх запереченнях, суті, відшкодуванню шкоди та витрат, Міжамериканський суд із прав людини, серія С, № 211 (24 листопада 2009 р.), п.п. 256–264, а також «Ель-Масрі проти Колишньої Югославської Республіки Македонія», рішення Великої палати за заявою до ЄСПЛ № 39630/09 (13 грудня 2012 р.), п. 192 та Думка згоди суддів Тулкенс, Шпільманна, Сициліаноса та Келлер.

(1) Надання інформації: Обізнаність щодо подій, яка досягається завдяки слідчим процедурам – це передумова для задоволення потреб у справедливості. Інформація, виявлена в результаті проведення розслідування та ексгумації в місцях масового поховання, може сприяти встановленню істини та закладати основи для досягнення цілей правосуддя на кількох рівнях.

Зокрема результати розслідування та документування масових поховань можуть допомогти в:

- отриманні інформації про обставини, які призвели до порушення прав людини;
- поверненні людських останків для вшанування пам'яті з подальшим оформленням довідки про смерть (або еквівалентного документа) для забезпечення економічного виживання сім'ї, зокрема освіти та потреб у сфері здоров'я;
- ідентифікації жертв та постраждалих;
- встановленні особи винних.

(2) Засоби правового захисту: Така інформація може задовольняти інші права щодо правосуддя, відшкодування шкоди та інших судових проваджень з метою:

- сприяння відшкодуванню шкоди, в тому числі з офіційним визнанням, компенсацією, сатисфакцією та вшануванням пам'яті;
- подання позовів за національними, регіональними та/або міжнародними нормами у сфері прав людини;
- відкриття кримінальних проваджень.

(3) Заборона та покарання або екстрадиція: Розслідування масових поховань та кримінальні розслідування, спрямовані на притягнення злочинців до відповідальності, повинні взаємно доповнювати одне одного, а чіткі канали комунікації з органами прокуратури/суду є надзвичайно важливими.

Для судових процесів особливе значення розслідування масових поховань може полягати в:

- підтверженні свідчень очевидців;
- встановленні кількості загиблих;
- встановленні причин, обставин і дати/часу загибелі;
- встановленні статі, віку та етнічного походження жертв;
- встановленні особи жертв;
- виявленні спроб приховати злочин шляхом переміщення тіл від початкових до вторинних місць поховання; та
- встановленні зв'язку між доказами та злочинцями.⁷⁴

Завершення будь-якого судового розслідування та провадження не повинно негативно впливати на продовження розслідування масових поховань і життя кроків для їх захисту.

(4) У контексті заходів, що їх держава спрямовує на забезпечення правосуддя та притягнення до відповідальності, **незалежне та офіційне звітування щодо результатів розслідування**, як невід'ємна складова процесу розслідування може сприяти реалізації права жертви на обізнаність про події, формуванню колективної пам'яті та ствердженню принципу верховенства права (правовладдя). Відтак публічне звітування про результати розслідувань масових поховань є необхідним, окрім випадків, коли таке звітування може зашкодити або поставити під загрозу незавершені або майбутні кримінальні провадження.

G. Вшанування пам'яті

Міжнародні норми

Захист приватного та сімейного життя загалом передбачає право на поховання членів сім'ї.⁷⁵ Спосіб поховання покійних може становити важливий аспект релігійної практики, що захищається нормами свободи думки, совісті та віросповідання.⁷⁶ Крім того, зведення меморіалів померлим може бути частиною заходів із забезпечення гарантій неповторення.⁷⁷ Принципи Орентлічер передбачають вимогу, згідно з якою держава повинні захищати колективну пам'ять про події (Принцип 3 Принципів Орентлічер).⁷⁸

Відповідно до Норми 115 Звичаєвого міжнародного гуманітарного права, «померлі повинні бути гідно поховані, а до їхніх могил необхідно ставитися з повагою та утримувати в належному стані».

Масові поховання можуть бути складним, проблематичним та/або суперечливим питанням у суспільній, політичній та географічній площинах.

Після завершення розслідування та розкопок колишні масові поховання, новостворені місця поховання та вшанування пам'яті можуть стати об'єктами індивідуального та/або колективного вшанування пам'яті, виявом культурних, релігійних та політичних звичаїв, а також становити частину заходів з відшкодування шкоди.

Відтак масові поховання можуть стати джерелом:

- формування історичної пам'яті;
- внеску в національний дискурс щодо минулого;
- систем психосоціальної підтримки;
- впливу на формування політики в майбутньому; та/або
- створення базових умов справедливого суспільства.

Після проведення розкопок масових поховань необхідним може стати їх юридичне визнання та захист як меморіальних об'єктів.

Місця масових поховань, щодо яких неможливо провести розслідування, також можуть стати об'єктами вшанування пам'яті та повинні бути юридично визнаними та захищеними наскільки це можливо для забезпечення збереження доказів у випадку можливості проведення розслідування в майбутньому.

⁷⁴З досвіду Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та таких справ, як «Прокуратура проти Младича», Рішення № ІТ-09-02-Т-117281 (22 листопада 2017 р.) та «Прокуратура проти Караджича» (відредагована для широкого загалу редакція рішення, виданого 25 березня 2016 р., № ІТ-95-5/18-Т (25 березня 2016 р.).

⁷⁵Як зазначено, наприклад, у рішеннях у справі «Сабанчієва та інші проти Росії» за заявою до ЄСПЛ № 38450/05 (6 червня 2013 р.).

⁷⁶Рішення у справі «Церква Іоанна та Петерс проти Німеччини» за заявою до ЄСПЛ № 41754/98 (10 липня 2001 р.).

⁷⁷Наприклад, «Лас-дос-ерреска різанина проти Гватемали», рішення суду по попередніх запереченнях, суті, відшкодуванню шкоди та витрат, Міжамериканський суд із прав людини, серія С, № 211 (24 листопада 2009 р.), п. 265, а також «Різанина в Пуебло Белло (Колумбія)», рішення суду по суті, відшкодуванню шкоди та витрат, Міжамериканський суд із прав людини, серія С, № 140 (31 січня 2006 р.), п. 278.

⁷⁸Міркування щодо права на свободу вираження поглядів можуть виникати в контексті меморіалів або місць масових убивств, які зазначені в рішеннях у справі «Фабер проти Угорщини» за заявою до ЄСПЛ № 40721/08 (24 липня 2012 р.), де суд визнає, «що прояв контекстуально неоднозначного символу в конкретному місці масових убивств може за певних обставин асоціюватися з тими, хто скоїв такі злочини; саме з цієї причини навіть захищене в інших випадках вираження поглядів не допускається рівною мірою в усіх місцях і завжди» (у п. 58).

Додаток 1

Актуальні інструкції, принципи, довідники, посібники з належної практики та протоколи:

- ааВВ: Поширення трансфузійної та клітинної терапії в міжнародному масштабі (2010 р.), Посібник із процедур ідентифікації ДНК у випадку масової загибелі людей www.aabb.org/programs/disasterresponse/Documents/aabbdnamassfatalityguidelines.pdf
- Рада Європи (2011 р.), Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, CETS 210 11.V.2011 www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210
- Кокс, М. та ін. (2008 р.), *Наукове розслідування масових поховань: розроблення протоколів та стандартних операційних процедур* (Cambridge University Press)
- Академія Фольке Бернадотта та Шведський національний коледж оборони (2011 р.), Довідник зі сприяння міжнародним розслідуванням кримінальних справ <https://fba.se/contentassets/6f4962727ea34af5940fa8c448f3d30f/handbook-on-assisting-international-criminal-investigations.pdf>
- Женевська академія та Міжнародний комітет Червоного Хреста (2019 р.), Керівні принципи розслідування порушень міжнародного гуманітарного права: право, політика та передова практика www.icrc.org/en/document/guidelines-investigating-violations-ihl-law-policy-and-good-practice
- Організація «Global Rights Compliance» (2016 р.), Основні стандарти розслідування міжнародних злочинів для співробітників служб оперативного реагування www.globalrightscpliance.com/en/publications/basic-investigative-standards-for-international-crimes
- Міжнародна асоціація адвокатів: Інститут прав людини (2009 р.), Інструкції з міжнародних візитів для встановлення фактів у сфері прав людини та звітування (Лундсько-лондонські інструкції) www.ibanet.org/Fact_Finding_Guidelines.aspx
- Міжнародна комісія з питань зниклих безвісти (2018 р.), Інструкції для співробітників служб оперативного реагування: захист відомих або ймовірних могил або місць поховання тіл, ICMP.ST.AA.857.1 www.icmp.int/wp-content/uploads/2018/10/icmp-st-aa-857-1-doc-guidelines-for-first-response-at-grave-or-body-disposal-locations.pdf
- Міжнародна комісія з питань зниклих безвісти (2019 р.), Паризькі принципи МКЗБ, редакція з коментарями, , ICMP.DG.468.1.W.doc www.icmp.int/wp-content/uploads/2019/04/icmp-dg-1468-1-W-doc-paris-principles-annotated.pdf
- Міжнародний комітет Червоного Хреста (2009 р.), Керівні принципи/ Модельний закон про зниклих безвісти www.icrc.org/en/document/guiding-principles-model-law-missing-model-law
- Міжнародний комітет Червоного Хреста (2016 р.), Поводження з тілами загиблих після стихійних лих і катастроф: практичний посібник для співробітників служб оперативного реагування www.icrc.org/en/publication/0880-management-dead-bodies-after-disasters-field-manual-first-responders
- Міжнародний комітет Червоного Хреста (2020 р.), Супровід сімей зниклих безвісти осіб: практичний довідник <https://shop.icrc.org/accompanying-the-families-of-missing-persons-a-practical-handbook-pdf-en>
- Міжнародний кримінальний суд (2008 р.), Кодекс професійної етики та поведінки слідчих, ICC/AI/2008/005 www.icc-cpi.int/resource-library/Vademecum/Code%20of%20Conduct%20for%20Investigators.PDF
- Інтерпол (2018 р.), Ідентифікація жертв стихійних лих і катастроф www.interpol.int/en/How-we-work/Forensics/Disaster-Victim-Identification-DVI
- Міжпарламентський союз та МКЧХ (2009 р.), Зниклі безвісти: довідник для парламентарів www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_1117.pdf
- Група з міжнародного публічного права та політики (2015 р.), Практичні інструкції для розслідувань громадянського суспільства та документування грубих порушень прав людини www.publicinternationallawandpolicygroup.org/toolkits-and-handbooks
- Комітет ООН з насильницьких зникнень, Керівні принципи розшуку зниклих осіб (8 травня 2019 р.), UN Doc CED/C/7 www.ohchr.org/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/Documents/HRBodies/CED/CED_C_7_E_FINAL.docx&action=default&DefaultItemOpen=1
- Управління Верховного комісара ООН з прав людини (2004 р.), Стамбульський протокол. Посібник з питань ефективного розслідування та документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання www.ohchr.org/documents/publications/training8rev1en.pdf
- Управління Верховного комісара ООН з прав людини (2016 р.), Міннесотський протокол із розслідування потенційно незаконної смерті www.ohchr.org/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf
- Управління Верховного комісара ООН з прав людини (2001 р.), Навчальний посібник для проведення моніторингу дотримання прав людини www.ohchr.org/Documents/Publications/training7Introen.pdf

Додаток 2

Для проведення необхідної слідчої та судово-медичної експертизи можуть бути залучені такі фахівці або галузеві експерти:

Керівний фахівець із питань масової загибелі людей несе загальну відповідальність за управління операційними питаннями, пов'язаними з масовими похованнями, у тому числі дотримання договорів про юрисдикцію та стандартних операційних процедур, підтримку взаємодії з громадами, забезпечення охорони здоров'я, безпеки та зручностей на місцях; впровадження структур звітування та стратегії комунікації; а також координація процесу ідентифікації та повернення людських останків, але не обмежуючись ними.

Слідчі місця злочину та/або старші по об'єкту – це особи, які пройшли навчання з виявлення, документування, збору та збереження речових доказів для подальшого аналізу, а також ведення їх обліку.

Експерти з питань цифрових даних вивчають та вилучають докази та дані з мобільних телефонів, накопичувачів пам'яті, комп'ютерів або соціальних мереж.

Фахівці в галузі судово-медичної антропології займаються питаннями вилучення та дослідження людських останків (зокрема у процесі розкладення, скелетованих, фрагментарних або обгорілих) для надання відповідей на питання медико-юридичного характеру, в тому числі ідентифікації.

Фахівці в галузі судової археології визначають застосування методів, які використовуються під час дослідження давніх останків та предметів, для цілей суду з метою проведення реєстрації, розкопок, ексгумації, реконструкції та оцінки місця злочину.

Фахівці в галузі судово-балістичної експертизи/вогнепальної зброї та слідів ураження

займаються вивченням слідів, які лишилися на речових доказах, та їх порівняння з можливими предметами/зброями/зброєю, які їх спричинили, у результаті чого формуються висновки судово-медичного характеру про вогнепальні поранення та вилучені боєприпаси.

Судові ентомологи займаються вивченням комах на місці злочину (найчастіше в рамках судово-медичної патології) для встановлення мінімального проміжку часу, що пройшов з моменту смерті.

Судові одонтологи досліджують зубні матеріали для судових цілей, зокрема при розслідуванні факту смерті, особливо для проведення ідентифікації людських останків.

Судова медицина передбачає застосування принципів та практичних методів медицини для правових та судових цілей.

Судові патологоанатоми або судово-медичні експерти – це медичні фахівці, уповноважені на проведення посмертних судово-медичних досліджень.

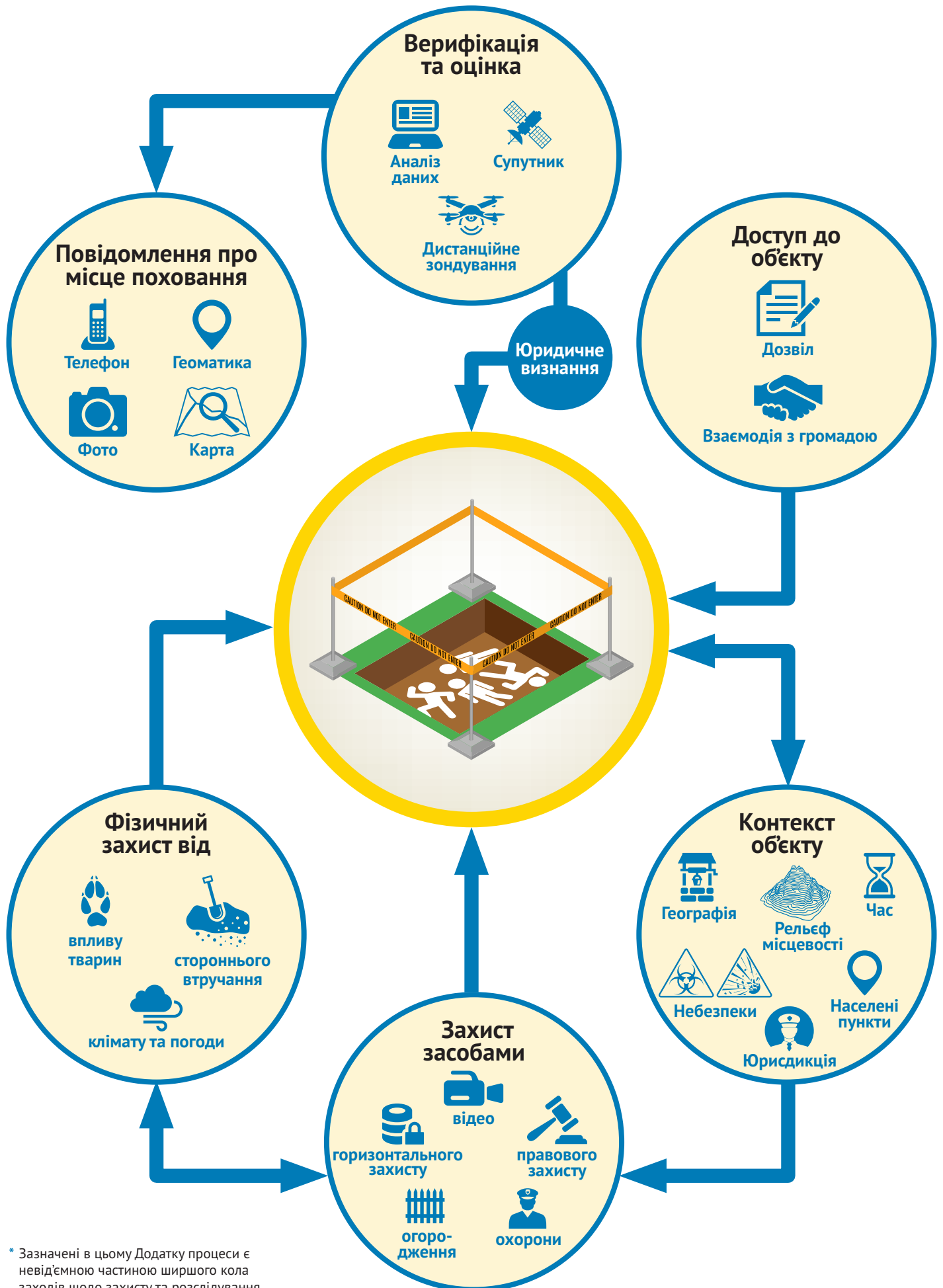
Судові токсикологи займаються вивченням лікарських та отруйних речовин для правових та судових цілей.

До експертів з питань ідентифікації осіб належать генетики, експерти з дактилоскопії, експерти з молекулярної біології/судової ДНК-експертизи або судові стоматологи.

(Джерело: адаптовано з Міннесотського протоколу, стор. 30 та 53)

Кожен із зазначених фахівців та/або практиків керуватимуться відповідним(-и) належним(-и) кодексом(-ами) професійної етики та поведінки. Назви посад можуть відрізнятися.

Додаток 3: Виявлення, інформування та захист*

* Зазначені в цьому Додатку процеси є невід'ємною частиною ширшого кола заходів щодо захисту та розслідування масових поховань.

Додаток 4: Процес розслідування*

Етап планування:

- 1 Яка установа несе загальну відповідальність за заходи із розшуку зниклих безвісти?

Хто повинен розробляти план розслідування масового поховання?

Який обсяг розслідування?

Хто входить до складу робочої групи?

Які ще органи залучені та участь яких є необхідною?

Які інші слідчі заходи вжиті?

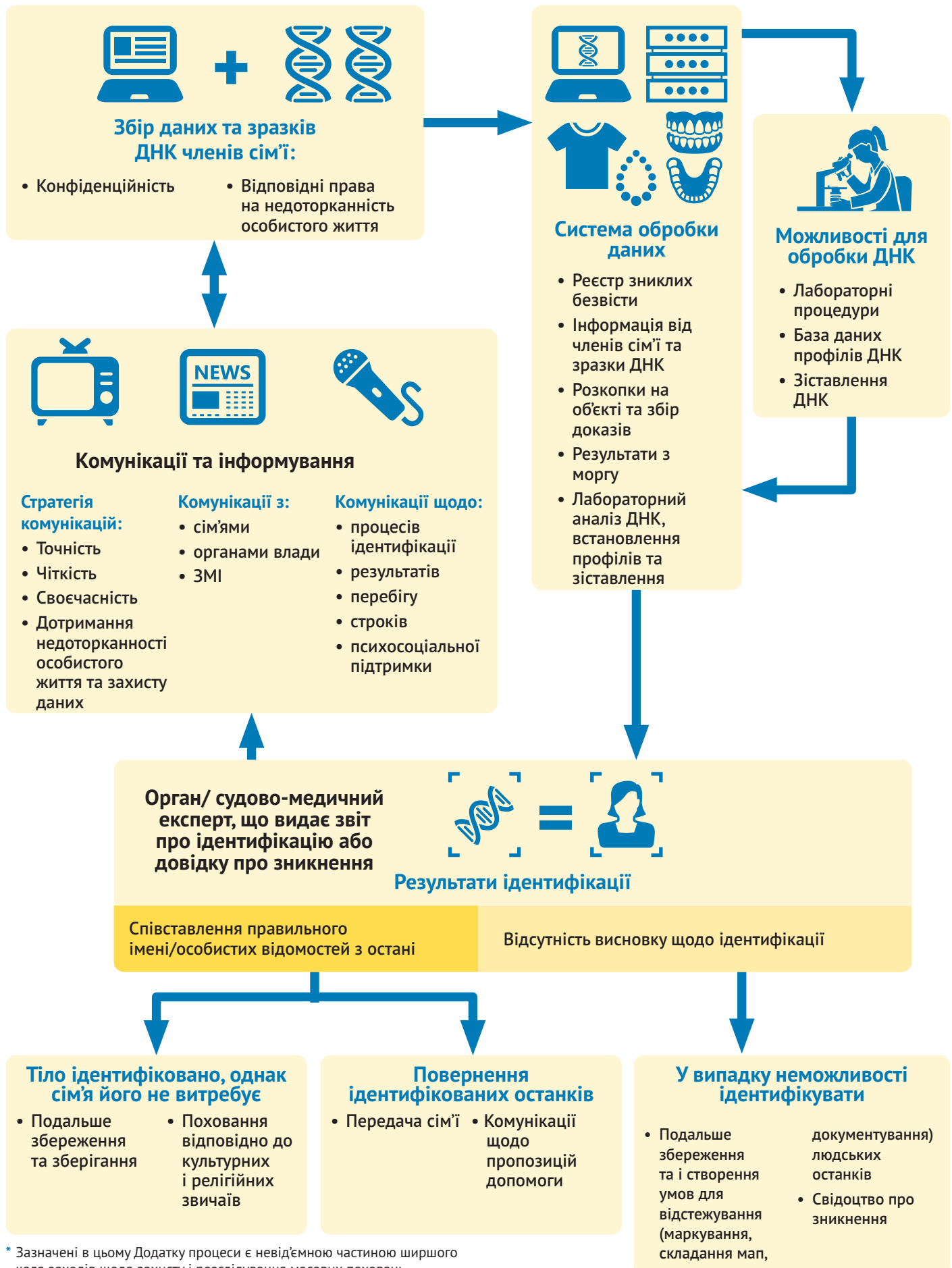
- 2 Доступ до громади та вплив на неї
- 3 Обсяг, масштаб і послідовність дій
- 4 Ресурси, персонал та постачання
- 5 Безпека та охорона
- 6 Прийняття стандартних операційних процедур
- 7 Зовнішні фактори та контекст
- 8 Розпорядження, зберігання даних, збереження та захист
- 9 Повернення людських останків та/або зберігання після ексгумації
- 10 Стратегія комунікацій
  - 10.1 Внутрішня
  - 10.2 Зовнішня між робочою групою та органами влади
  - 10.3 Зовнішня між робочою групою, сім'ями, громадою та ЗМІ

Етап судово-медичної експертизи:

- 1 Застосування стандартних операційних процедур
- 2 Поводження з доказами, реєстрація та система їх зберігання
  - Збір
  - Перевезення
  - Журнал реєстрації доказів
  - Реєстрація
  - Система зберігання речових доказів
  - Зберігання
- 3 Механізми контролю якості
- 4 Відповідність стратегії комунікацій та команда з комунікації

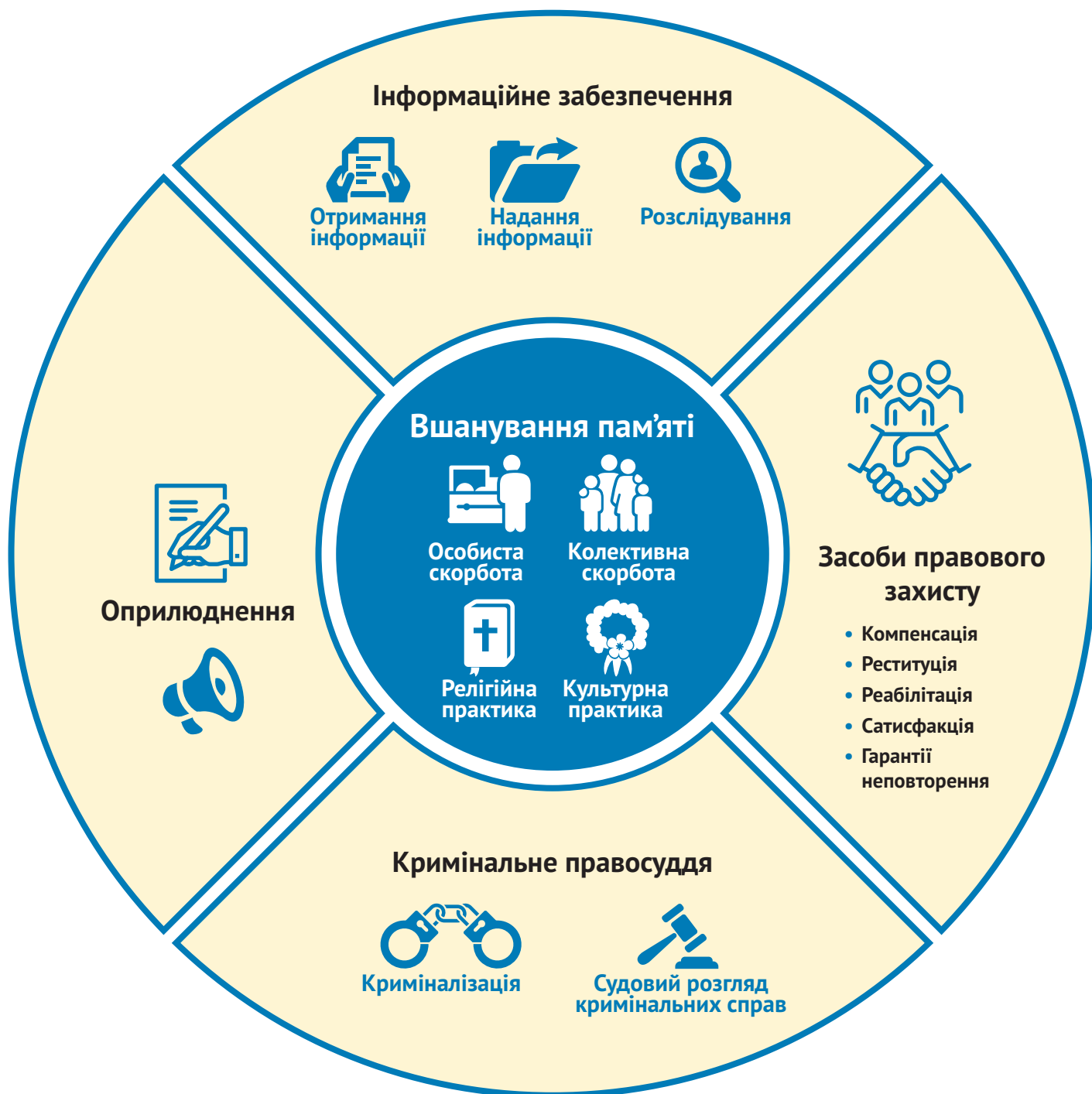
* Зазначені в цьому Додатку процеси є невід'ємною частиною ширшого кола заходів щодо захисту і розслідування масових поховань.

Додаток 5: Заходи з ідентифікації*

* Зазначені в цьому Додатку процеси є невід'ємною частиною ширшого кола заходів щодо захисту і розслідування масових поховань.

Додаток 6: Істина, справедливість та вшанування пам'яті*

* Зазначені в цьому Додатку процеси є невід'ємною частиною ширшого кола заходів щодо захисту і розслідування масових поховань.

Автори

Д-ка Мелані КЛІНКНЕР (Melanie KLINKNER)

Старша наукова співробітниця з міжнародного права факультету гуманітарних наук і права Борнмутського університету

Експерти-учасники круглого столу

Есма АЛІЧЕГАДЖИЧ (Esmā ALICENAJIC)

Судова археологиня та антропологиня Міжнародного комітету Червоного Хреста

Сарета АШРАФ (Sareta ASHRAPH)

Судова адвокатка Garden Court Chambers; директорка Служби розслідувань на місці злочинів при Слідчій групі ООН зі сприяння притягненню до відповідальності за злочини, скоєні ДАІШ/ІДІЛ; старша радниця з питань притягнення до відповідальності за злочини, скоєні в Сирії та Іраку; запрошена професорка Школи з державного управління ім. Блаватника Оксфордського університету

Керолайн БАРКЕР (Caroline BARKER)

Судова археологиня та антропологиня, завідувачка відділом, старша судова антропологиня Слідчої групи ООН зі сприяння притягненню до відповідальності за злочини, скоєні ДАІШ/ІДІЛ (ЮНІТАД)

Д-р Деніс БІКЕША (Denis BIKESHA)

Декан юридичного факультету Університету Руанди

Клаудія БІССО (Claudia BISSO)

Судова антропологиня Південно-африканської оперативної групи зі зниклих безвісти та членкиня Аргентинської групи судової антропології (EAAF)

Д-ка Аньєс КАЛЛАМАР (Agnes CALLAMARD)

Спеціальна доповідачка Організації Об'єднаних Націй щодо позасудових страт, страт без належного суду або свавільних страт

Тіна ГЕНТЦЛ (Tina GAENTZLE)

Співробітниця кримінальної розвідки Служби ІНТЕРПОЛУ з підтримки розслідувань втікачів/особливо тяжких міжнародних злочинів

Алістер ГРЕХЕМ (Alistair GRAHAM)

Старший слідчої групи Міжнародного кримінального суду

Д-р Ян ГЕНСОН (Ian HANSON)

Археолог і судовий експерт з міжнародних розслідувань; колишній директор Управління археології та антропології Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти; член Американської академії судово-медичних наук; запрошений співробітник Борнмутського університету

Керолін ГОРН (Carolyn HORN)

Старша радниця Спеціального доповідача щодо позасудових страт, страт без належного суду або свавільних страт

Андреас КЛАЙЗЕР (Andreas KLEISER)

Директор з питань політики та співробітництва Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти

Д-ка Еллі СМІТ (Elle SMITH)

Наукова співробітниця факультету гуманітарних наук і права Борнмутського університету та старша наукова співробітниця товариства «Global Security and Disaster Management Ltd»

Д-ка Алессандра ЛА ВАККАРА (Alessandra LA VACCARA)

Керівниця програми з питань зниклих безвісти мігрантів і біженців Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти

Дін МЕННІНГ (Dean MANNING)

Колишній слідчий Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, член Спільної слідчої групи МН17 та Старший оперативної групи з конфіскації активів у Канберрі.

Пітер МАКЛОСКІ (Peter MCCLOSKEY)

Старший судовий адвокат Офісу прокурора Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (у відставці)

Сер Говард МОРРИСОН (Howard MORRISON)

Британський юрист і суддя Міжнародного кримінального суду та в колишньому Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії

Д-ка Клер МУН (Claire MOON)

Доцентка кафедри соціології Лондонської школи економіки та старша дослідниця проекту «Права людини, людські останки: гуманітарна судово-медична експертиза та політика поняття могили»

Марк МЮЛДЕР (Mark MUELDER)

Координатор Відділу ІНТЕРПОЛУ з ідентифікації жертв стихійних лих і катастроф

Гаурі ПРАДАН (Gauri PRADHAN)

Колишня уповноважена (членкиня) та речниця Національної комісії з прав людини (NHRC) національного конституційного органу Непалу

Стефан ШМІТТ (Stefan SCHMITT)

Старший міжнародної програми судово-медичної експертизи Національного центру судово-медичної експертизи і технології Флоридського міжнародного університету, член організації «Physicians for Human Rights» і засновник Фонду судової антропології Гватемали

Алі СИМОКІ (Ali SIMOQY)

Незалежний дослідник, правозахисник і член Слідчої групи ООН зі сприяння притягненню до відповідальності за злочини, скоєні ДАІШ/ІДІЛ (ЮНІТАД)

Д-ка Дебора РУІС ВЕРДУСКО (Deborah RUIZ VERDUZCO)

Голова ініціатив громадянського суспільства Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти

Руперт СКІЛБЕК (Rupert SKILBECK)

Директор неурядової організації «REDRESS», адвокат і колишній директор судового напрямку Правової ініціативи відкритого суспільства

Члени Координаційної групи

Професор Роджер БРАУНСВОРД (Roger

BROWNSWORD)

Професор з права Лондонського Кінгс-коледжу та Борнмутського університету

Професорка Луїз МАЛЛІНДЕР (Louise

MALLINDER)

Професорка з права Белфастського університету Квінз

Професорка Дінуша МЕНДІС (Dinusha MENDIS)

Професорка з інтелектуальної власності та заступниця декана з досліджень і професійної практики Борнмутського університету

Д-ка Аннелен МІКУС (Annelen MICUS)

Керівниця програм Інституту з прав людини ім. Бонаверо Оксфордського університету

Автори висловлюють вдячність багатьом експертам, які долучилися на етапі анонімних консультацій та чії відгуки зробили неоціненний внесок у розробку цього документа.

Arts & Humanities
Research Council

ей проєкт фінансується Радою з мистецтва та гуманітарних наук Великобританії. Рада з мистецтва та гуманітарних наук займається дослідженнями цінностей та переконань, які становлять основу нас як особистостей, в також виконання наших зобов'язань перед суспільством та людством на глобальному рівні.